

De psykologiske følger af knivdrabet på Hasseris Gymnasium

Ask Elklit & Sessel Kurdahl

Redaktionsgruppen består af: Klaus Nielsen (red.), Dion Sommer og
Thomas Nielsen
Sekretariat: Ingrid Graversen

Psykologisk Skriftserie kan bestilles skriftligt eller pr. telefon (89424900).

© Ask Elklit og Sessel Kurdahl

UDGIVET PÅ PSYKOLOGISK INSTITUT
AARHUS UNIVERSITET,
NOBELPARKEN,
JENS CHR. SKOVS VEJ 4,
8000 ÅRHUS C.

ÅRHUS - 2007

Tryk: Det Naturvidenskabelige Fakultet, NF Reprocenter.

INDHOLDSFORTEGNELSE

ABSTRACT	4
INDLEDNING	4
FORSKNING I DRAB MED MANGE ØJENVIDNER	5
METODEBESKRIVELSE	14
Procedure	14
Undersøgelsesredskaber.....	15
Statistiske metoder	18
RESULTATER	19
Demografi.....	19
Omstændighederne ved drabet	21
Kvalitative resultater.....	24
Den efterfølgende kontakt med autoriteter.....	44
De psykologiske faktorer og eftervirkninger	46
SAMMENHÆNGE MELLEML DE PSYKOLOGISKE OG STRESSORRELEREREDE FAKTORER	57
VARIANSANALYSE	72
REGRESSIONSANALYSE	80
Regressionsanalyse – 1. trin.....	80
Regressionsanalyse – 2. trin.....	84
REFERENCER	90

Bilag: 1) Spørgeskema, 2) Følgebrev og 3) Kriterier for PTSD

ABSTRACT

The objectives of this study were to examine the prevalence of post-traumatic stress disorder (PTSD) and possible predictors of PTSD in adolescents after witnessing a young man stabbing his former girlfriend to death. 320 Danish high school students (mean age 18 years) were studied by means of the Harvard Trauma Questionnaire (HTQ), the Crisis Support Scale (CSS), and a number of other questionnaires. Seven months after the incident, 9.5 percent of the students had PTSD and 25 percent had PTSD at a subclinical level. Factors such as gender; intimacy with the victim; experienced fear, helplessness, or horror during the murder; lack of expressive ability; feeling let down by others; negative affectivity, and dissociation predicted 78% of the variance of the HTQ-total scores.

INDLEDNING

Den 3. marts 2006 dræbte en ung mand sin ekskæreste til en fastelavnsfest på Hasseris Gymnasium i Hasseris, Aalborg. En stor del af festdeltagerne troede, at det, de så, var en "happening", og alvoren gik først op for dem, da drabsmanden var flygtet, og ambulanceførerne og politi ankom til stedet. De godt 200 tilstedeværende blev holdt inde på det afspærrede gymnasium i tre timer, indtil drabsmanden blev fundet i et skur nær sin bopæl, hvor han havde hængt sig. Grundet belastning på mobiltelefonnettet var det vanskeligt for mange at komme i kontakt med deres familie og venner, og sparsomme oplysninger om den tragiske begivenhed figurerede hurtigt på tekst-tv, hvilket fik pårørende til at frygte, at det netop var deres barn, veninde eller ven, som var blandt de omkomne og sårede.

Drabet påvirkede alle på gymnasiet og fremkaldte mange stærke følelser og reaktioner hos både de, som var til stede til festen, de øvrige elever, samt elevernes familier og offentligheden.

Formålet med den foreliggende rapport er at undersøge de psykologiske eftervirkninger hos de elever, der gik på Hasseris Gymnasium, da drabet fandt sted. Undersøgelsen, som rapporten er baseret på, blev foretaget et halvt år efter drabet.

FORSKNING I DRAB MED MANGE ØJENVIDNER

Et mindre antal forskere har undersøgt livstidsprævalensen af posttraumatisk stressforstyrrelse (PTSD) i normalbefolkninger. Kessler et al. (1995) gennemførte en nationalt repræsentativ undersøgelse i USA af 5.877 personer i alderen 15 til 54 år og fandt, at 61% af mændene og 51% af kvinderne som minimum havde oplevet én traumatisk begivenhed. På baggrund af diagnostiske interviews blev livstidsprævalensen for PTSD målt til at være 7,8%. Kvinder udviklede dobbelt så ofte lidelsen end mænd, og i aldersgruppen 15 til 24 år betød denne forskel, at næsten fire gange så mange kvinder som mænd fik diagnosen PTSD.

Elklit (2002) gennemførte en repræsentativ undersøgelse i Danmark af 390 elever i 8. klasse med en gennemsnitsalder på 14,5 år og fandt, at 87% af pigerne og 78% af drengene havde oplevet mindst én potentiel traumatisk begivenhed. Den målte livstidsprævalens for PTSD var 9,0%, mens 14,1% af de øvrige unge havde et subklinisk PTSD-niveau. Dobbelt så mange piger som drenge led af PTSD efter en traumatisk begivenhed, og gentagne tidligere traumatiske oplevelser blev forbundet med et stærkt forøget PTSD-niveau.

Amick-McMullan et al. (1991) lavede en undersøgelse i USA, hvor en gruppe på 12.500 personer blev telefoninterviewet. Gruppen repræsenterede den ikke-institutionaliserede amerikanske voksne befolkning. Af de adspurgte havde 9,3% et familiemedlem eller en ven, som var blevet slået ihjel i enten et trafikuheld eller ved et voldeligt overfald. Af de, som havde mistet et familiemedlem eller en bekendt grundet vold, overværede kun 6% mordet, og tilsvarende havde blot 11% været vidne til trafikuheldet. På trods af dette havde henholdsvis 19% og 27% i disse to grupper udviklet post-traumatisk stressforstyrrelse. Undersøgelsen fandt ingen forskel på tilstedeværelsen af PTSD hos børn, unge og voksne familiemedlemmer.

Schwarz & Kowalski (1991) undersøgte de psykologiske eftervirkninger hos 64 skoleelever mellem fem og 14 år og 66 voksne ansatte på en amerikansk folkeskole, hvor en kvinde i 1988 skød og dræbte et barn og sårede seks andre børn for øjnene af de andre elever. Efterfølgende spærrede politiet skolen af i tre timer, indtil kvinden blev fundet i sit hjem i nærheden, hvor hun havde begået selvmord. Undersøgelsen fandt, at 27% af børnene og 19% af de voksne havde PTSD et halvt år efter drabet. I en opfølgende undersøgelse fandt Schwarz & Kowalski (1992a), at de ansatte på skolen fra den oprindelige undersøgelse, som dengang valgte ikke at deltage i den opfølgende undersøgelse, var betydeligt mere traumatiserede, idet de havde flere PTSD-symptomer i form af især undgåelsesadfærd, og de havde oplevet en større livsfare. Denne forskel var tilsyneladende, fordi, de ikke havde haft adgang til den samme hjælp efter traumet, da de ikke havde ønsket at genopleve rædslerne i terapi. Af langtidsvirkninger fandt Schwarz & Kowalski (1993), at de mest traumatiserede voksne udviklede negative holdninger til samfundet og deres arbejdsplads, herunder særligt

til deres andre kolleger. På samme måde var et højt symptomniveau forbundet med relativt negative holdninger overfor familien. Dette kan ses som udtryk for ikke at have modtaget tilstrækkelig hjælp, idet de mindre traumatiserede i samme tidsrum udviklede mere positive holdninger til samfundet, arbejdspladsen og familien. Schwarz & Kowalski (1992b) fandt i deres efterundersøgelse, at høj grad af traumatisering var forbundet med tre personlighedstræk: a) skyld og vrede, b) usikkerhed og c) angst, bekymringer og fobier. Dog belyser undersøgelsen ikke, hvorvidt disse personlighedstræk har været tilstede før skuddramaet, og den viser derfor ikke kausalitetsforholdet mellem traume og de nævnte egenskaber. Schwarz, Kowalski & McNally (1993) fandt i løbet af 1 ½ år ændringer i hukommelsen vedrørende skuddramaet hos alle de ansatte på skolen. De, som havde været tæt på skuddene, huskede afstanden som mindre, mens de, der havde været et stykke væk, huskede afstanden som større, end den var. En forstørrelse af bestemte sansemæssige og følelsesmæssige oplevelser, som eksempelvis graden af oplevet livsfare, var signifikant forbundet med graden af traumatisering, hvorimod den formindskelse hang sammen med en reduktion af angst og depression og en stigning i graden af selvtillid.

Pynoos et al. (1987) undersøgte de psykologiske eftervirkninger af et skuddrama på en skoles legeplads. Den 24. februar 1984 skød en snigskytte ud af et vindue over mod legepladsen, hvor han dræbte to og sårede 13 skolebørn. Da politiet nogle timer senere brød ind i hans lejlighed overfor skolen, havde han begået selvmord. I den mellemliggende periode var skolen spærret af, således at forældre og børn var adskilt. Undersøgelsen fandt sted en måned efter begivenheden og omfattede 159 skolebørn i alderen 5 til 13 år. To femtedele af børnene havde moderate eller svære

PTSD-symptomer, én femtedel havde symptomer i mild grad, og to femtedel havde ingen symptomer. Forskerne fandt ingen signifikante køns- og aldersforskelle, men eksponeringsgraden og kendskab til ofrene var afgørende for PTSD forekomsten. Således afhang belastningsgraden dels af, hvor tæt på skyderiet børnene havde befundet sig, og dels hvor godt de kendte de dræbte og sårede.

North, Smith, McCool & Shea (1989) interviewede 18 butiksansatte 4-6 uger efter et skuddrama på deres arbejdspladser. I december 1987 dræbte en 47-årig mand 14 familiemedlemmer i sit hjem udenfor Dover i Arkansas, USA, og begravede dem på ejendommen. Nogle dage efter tog han til den nærliggende by, Russellville, og gik ind i fire forskellige forretninger, hvor han skød omkring sig og dræbte to og sårede fire personer, inden han lod sig anholde af politiet. Elleve af de interviewede havde været vidne til skyderiet, mens de øvrige syv ansatte ikke havde været på arbejde på tidspunktet. Ni af de 11 vidner og fire af dem, som ikke havde overværet skuddramaet var meget oprevne over begivenheden, og havde 4-6 uger efter skyderiet øget vagtsomhed. Omtrent halvdelen led af søvnløshed, koncentrationsbesvær og mareridt, mens to personer (18%) havde udviklet PTSD. To havde udviklet depression, hvoraf den ene også havde PTSD. Otte ud af de 11 vidner havde tidligere haft en psykiatrisk lidelse, men kun to oplevede et tilbagefald efter skuddramaet. De ansatte, som ikke havde overværet skyderiet, havde få eftervirkninger og mente alle, at de var kommet sig over episoden.

Creamer (1989) undersøgte 42 postarbejderes psykologiske eftervirkninger efter et skuddrama den 8. december 1987 i Australia Post-bygningen i Melbourne. En mand gik rundt i bygningen og skød og dræbte otte personer og sårede fire andre alvorligt, inden han blev fravristet sit våben

og begik selvmord ved at kaste sig ud gennem et vindue. Enogfyrre af de 42 personer var plaget af genoplevelse af traumet det første halve år. Tilsvarende havde 36 af de 42 konstant høj vagtsomhed, og 30 udviste undgåelsesadfærd med tab af interesse for aktiviteter som det mest hyppige symptom. Tre fjerdedele af de 42 medarbejdere opfyldte PTSD-diagnosen ifølge DSM-III (American Psychiatric Association, 1980), mens blot en tredjedel (14 personer) havde PTSD ud fra DSM-III-R (American Psychiatric Association, 1987). I en opfølgende undersøgelse af 446 ansatte i Australia Post-bygningen fandt Creamer (1990), at direkte kontakt med skuddramaet spillede en stor rolle for den kognitive bearbejdningsproces, som var afgørende for den vedvarende belastning og symptomniveau. En sådan direkte kontakt er ifølge Creamer nødvendig, men dog ikke tilstrækkelig for at udvikle PTSD.

Amick-McMullan (1989) gennemførte et pilotstudie med 19 personer, som havde været vidne til mord på et familiemedlem. Der var i gennemsnit gået 2½ år siden drabene. Studiet viste, at hele 66% havde et behandlingsbehov med symptomer som depression, somatisering, angst og fobisk angst. Symptomerne viste sig ikke at være relateret til køn, tid siden drabet, køn eller offerets kendskab til gerningsmanden. Derimod viste undersøgelsen, at belastningsgraden hos personerne var signifikant negativt relateret til tilfredsheden med retssystemet, således at høj tilfredshed var forbundet med et lavt symptomniveau, og mange symptomer var forbundet med meget utilfredshed med retssystemet.

Norvell, Cornell & Limacher (1993) undersøgte de psykologiske reaktioner hos 103 medicinstuderende på andet studieår, som ni dage forinden havde oplevet en række voldsomme mord på medstuderende. I løbet af perioden fra den 26. til 28. august 1990 blev fem studerende i Gainesville, Florida,

USA, opsøgt om natten i deres hjem, voldtaget og slået ihjel. Ligene blev efterfølgende iscenesat på forskellige vis, og de voldsomme detaljer slap ud til offentligheden og skabte rygter blandt befolkningen og særligt i studentermiljøet. I de to døgn mordene fandt sted, voksede panikken og flere hundrede studerende flygtede væk fra byen af frygt for at blive de næste ofre for seriemorderen. Den 30. august blev en studerende anholdt, mistænkt for at være gerningsmanden. Norvell et al. (ibid.) var i gang med en longitudinel undersøgelse på medicinstudiet og havde derfor baseline data for de 103 medicinstuderendes fra året før mordene, og som et led i undersøgelsen besvarede de studerende spørgeskemasættet igen året efter – ni dage efter mordene. Endvidere havde Norvell et al. (ibid.) en kontrolgruppe i form af besvarelser fra forrige årgang på andet studieår. Studiet viste, at undersøgelsesgruppen var signifikant mere deprimeret efter mordene sammenlignet både i forhold til året før og i forhold til kontrolgruppen, som på sit andet studieår ikke havde oplevet mordene. Der var ingen signifikant forskel mellem gruppernes stress, angst eller fysiske symptomer, hvilket Novell et al. (ibid.) forklarede med den hjælpeløshed, håbløshed og depression, som bredte sig i takt med, at politiet ikke fandt morderen. Der var en signifikant sammenhæng mellem depression og mestringsstrategierne at acceptere ansvar og undgåelsesadfærd for både studiegruppen og kontrolgruppen, mens selvkontrol kun var korreleret med depression i kontrolgruppen. Dette afspejler sig i, at mange i studiegruppen under drabene valgte at tage hjem til forældre i stedet for at øge deres selvkontrol. De mere aktive mestringsstrategier, så som at øge egen sikkerhed i hjemmet, var forbundet med positiv emotionel respons hos de studerende. Et år efter mordene fandt politiet en ny hovedmistænkt, og den dømte studerende blev løsladt. I februar 1994 erklærede den mistænkte sig skyldig og idømtes dødsstraf, som blev effektueret den 25. oktober 2006.

Elklit (1994) undersøgte de psykologiske reaktioner hos 35 universitetsstuderende fra Aarhus Universitet, som opholdt sig i universitetskantinen i Trøjborg-komplekset eller andre steder i bygningen, da en studerende den 5. april 1994 skød og dræbte to studerende og sårede to andre i kantinen, før han begik selvmord i nærheden. De 35 studerende havde Impact of Event Scale scores på 36.6 i gennemsnit, hvilket indikerede et højt traumatiseringsniveau sammenlignet med kontrolgruppen (8.7), som bestod af 36 studerende fra Psykologisk Institut lokaliseret 2,4 km fra skuddramaet. Endvidere viste Trauma Symptom Checklist-33, at Trøjborggruppen havde signifikant højere niveauer af depression, angst, dissociation, søvnproblemer og somatisering.

North, Smith & Spitznagel (1994, 1997 og 2001) interviewede 136 overlevende fra et skuddrama den 16. oktober 1991 i frokostpausen i et cafeteria i byen Killeen i Texas, USA. I løbet af 15 minutter skød og dræbte en mand 23 personer, fortrinsvis kvinder, inden han blev omringet af politi og begik selvmord. Forskerne fandt, at 28% (20% af mændene og 36% af kvinderne) havde PTSD, da de blev interviewet en måned efter begivenheden. Atten procent opfyldte andre psykiatriske diagnoser så som svær depression. Ved 1 års opfølgning var 54% af de 46 individer, som havde haft PTSD en måned efter mordene, symptomfrie. Undersøgelsen fandt tre overordnede mestringsdimensioner hos de overlevende: (a) aktiv udadvendt handling versus passiv isolation, (b) ”informed pragmatisme” (nøgtern forholden sig til kendsgerningerne) versus afvisning af muligheden for at opretholde kontrol og (c) forsoning/accept versus undgåelse af status quo. Mestringsdimensionerne blev vurderet, da der var gået henholdsvis 3-4 måneder, et år og tre år efter skuddramaet, og forandringer i den positive retning på dimensionerne var signifikant

forbundet med et fald på 47-79% af risikoen for hhv. akut svær depression, PTSD og alle andre lidelser.

Johnson, North & Smith (2002) undersøgte de psykologiske eftervirkninger hos 80 personer, som befandt sig i den retsbygning, hvor et skuddrama fandt sted den 5. maj 1992. Clayton retsbygning ligger i en forstad til St. Louis, Missouri, USA. Under den afsluttende procedure i en skilsmisssag tog den implicerede ægtemand to pistoler op af sin taske og skød sin hustru, begge parters advokater og sigtede efter dommeren men ramte ham ikke. Derpå løb han ud i korridorerne og jagtede og skød efter adskillige personer. Politiet skød og sårede drabsmanden, som på ti minutter havde nået at dræbe sin hustru og såre fem andre. Otte (10%) af de adspurgte i undersøgelsen blev såret under skuddramaet, en fjerdedel (25%) var vidne til død eller alvorlig skade, mens halvdelen (51%) troede, at de selv skulle dø. Alligevel havde kun 5% af personerne 6-8 uger efter episoden PTSD, hvilket Johnson et al. forklarer med, at kun én person blev dræbt, skyderiets varighed på blot 10 minutter og at relativt få personer så drabsmanden sammenlignet med skuddramaerne i hhv. Killeen, Texas (North, Smith & Spitznagel, 1994) og Russelville, Arkansas (North et al. 1989). Trods det faktum, at kun 5% i undersøgelsen havde PTSD, havde 96% PTSD-symptomer så som genoplevelse (71%) og øget vagtsomhed (56%), hvilket kunne være et argument for, at også personer med subklinisk PTSD (dvs. at personen ikke opfylder alle diagnosekriterierne) bør kunne tilbydes intervention.

Sammenfattende kan man sige, at livstidsprævalensen for PTSD var 7,8% i Kessler et al.'s (1995) amerikanske studie, mens den var 9,0% i Elklit's (2002) danske undersøgelse af 8. klasses elever. Ifølge Amick-McMullan et al. (1991) var oplevelsen af drab ikke helt ualmindelig – i hvert fald i USA.

De fleste undersøgelser af skuddramaer og drab er foretaget i institutioner (skoler og arbejdspladser) af indsamlingsmæssige årsager, hvor det er muligt at finde de berørte personer både umiddelbart efter begivenheden og på længere sigt til opfølgende undersøgelser. Ser man på traumatisering som en diagnose, vil 20 til 33% af de, som er tæt på en sådan begivenhed, udvikle PTSD (Elklit, 1994a), og bruger man et symptomkriterium baseret på de fysiske, psykologiske og sociale gener, som er opstået grundet traumat, vil mellem 2/3 og 3/4 være betydeligt belastet i op til et år efterfølgende (Elklit, 1993). I forhold til et voldeligt overfald sker der almindeligvis et fald i symptomer efter mellem en og tre måneder, og det symptomniveau, som er tilstede mellem tre og seks måneder efter et sådant overfald, kan ofte blive fastlåst og indgå i personens livsmønster i form af fobier, angst, depression, holdningsændringer m.m. (Elklit, *ibid.*). North, Smith & Spitznagel (1994, 1997 og 2001) fandt, at 28% havde PTSD en måned efter skuddramet, hvilket var faldet til under halvdelen efter et år. I undersøgelsen foretaget af Johnson, North & Smith (2002) havde kun 5% PTSD 6 til 8 uger efter skuddramaet, men samtidig havde 96% subkliniske niveauer af PTSD. Belastningsgraden efter et traume synes ud fra teorigennemgangen blandt andet at have at gøre med faktorer som kendskab til ofre, eksponeringsgrad til rædslerne, oplevelsen af livsfare og modtagelsen af tilstrækkelig og relevant hjælp m.m. på denne baggrund må anvendelsen af psykologisk kriseintervention og behandling samt videre forskning af traumers psykologiske eftervirkninger anses for at være meget betydningsfuldt.

METODEBESKRIVELSE

Procedure

I slutningen af september og begyndelsen af oktober 2006 blev skemaerne udleveret til 2. og 3. g'er på gymnasiet, mens de tidligere 3. g'ere fik tilsendt et skema via deres forældres adresser.

Svarprocenten for 1.g (elever som gik i 1.g, da drabet fandt sted) var 95%, 2.g 99% og 38% for 3.g. De høje svarprocenter for 1. og 2.g skyldes, at nogle elever har angivet det klassetrin, som de gik på i skoleåret 2006-2007 og ikke det klassetrin, de gik på, da drabet fandt sted. Af samme grund kan den reelle svarprocent for 3.g meget vel tænkes at være højere. Den samlede svarprocent var 77% for alle tre årgange.

Spørgeskemaet indledes med en række demografiske spørgsmål vedrørende alder, forældres uddannelse og boform. Herefter følger en serie spørgsmål om omstændighederne ved drabet, om alvorlige livsbegivenheder indenfor det seneste år, og om tidligere traumatiske hændelser ad modum Kessler et al. (1995) indeholdende en liste over 14 typer begivenheder, som er blevet anvendt i den amerikanske "National Comorbidity Study" (se bilag 1).

Følgende standardiserede spørgeskemaer anvendes til belysning af de psykologiske og sociale forhold (se tabel 1):

Tabel 1: Belastningsområder og de tilsvarende psykologiske måleredskaber

Belastningskriterier	Måleredskaber	Forkortelse
Traumatiseringsområder (genoplevelser, undgåelse og vagtsomhed)	Harvard Trauma Questionnaire-IV	HTQ
Social støtte (dengang og nu)	Crisis Support Scale	CSS
Negativ affektivitet og somatisering	Trauma Symptom Checklist-26	TSC
Tilknytningsstil (sikker, ængstelig, undgående)	Revised Adult Attachment Scale	RAAS
Antagelser om verden	World Assumption Scale	WAS
Mestringsstrategier (problemløsende, emotionel, distancerende, undgående)	Coping Style Questionnaire	CSQ
Personlighedstræk		NEO PI-R
Selvfølelse	Rosenbergs Self-esteem Scale	RSES
Kontrollokus	Visuel analog skala	VAS

Undersøgelsesredskaber

Harvard Trauma Questionnaire (HTQ), (Mollica et al., 1992) er et enkelt og pålideligt screeningsinstrument, som er kulturelt sensitivt, har god indre og ydre validitet og er mere præcist end f.eks. HSCL-25 til at identificere PTSD.

Skemaet består af i alt 32 spørgsmål, der relaterer sig til de tre hoveddimensioner ved PTSD: invasion, undgåelse og forhøjet vagtsomhed. Svarene angives på en 4-punkts Likert-skala, der spænder over svarmulighederne: "For det meste", "noget af tiden", "sjældent" og "overhovedet ikke". Dette skema er anvendt i en lang række danske undersøgelser af traumatiserede (Elklit & Fuglsang, 2001).

Crisis Support Scale (CSS), (Joseph, Andrews, Williams & Yule, 1992) bliver brugt til at måle oplevelsen af social støtte lige efter den traumatiske begivenhed (7 spørgsmål). Svarene angives på en 7-punkts Likert-skala, som rækker fra "aldrig" til "altid". CSS er bl.a. brugt i forbindelse med en stor eksplosionsulykke på Lindø i 1994 (Elklit, 1997) og har både rimelig

indre konsistens og god diskriminationsevne. Elklit, Pedersen & Jind (2001) analyserede data fra 4.123 CSS spørgeskemaer fra 11 undersøgelser, og resultaterne bekræftede skemaets reliabilitet og validitet.

Trauma Symptom Checklist (TSC) er udviklet af Briere & Runtz (1989). Skemaet består af 26 spørgsmål, og svarene angives på en 4-punkts Likert-skala fra: "Nej", "ja - nogle gange", "ja - ofte" til "meget tit". Skemaet måler forekomsten af negativ affektivitet og somatisering. Krog & Duel (2003) har påvist forekomsten af disse subskalor i en analyse af 4.152 besvarelser fra 16 undersøgelser af traumatiserede grupper, hvor Briere & Runtz' oprindelige skema har været anvendt. TSC har god reliabilitet og god faktor- og kriterievaliditet. Som noget nyt er tilføjet spørgsmål, der belyser dissociation.

Coping Style Questionnaire (CSQ), (Roger, Jarvis & Najarian, 1993; Elklit, 1996) er et spørgeskema, som måler anvendelsen af forskellige mestringsmetoder. De i alt 37 spørgsmål kan inddeles i fire forskellige mestringsmetoder: Rationel mestring (11 spørgsmål), følelsesmæssig mestring (10 spørgsmål), distancerende mestring (6 spørgsmål) og undgående mestring (10 spørgsmål). Svarene angives på en 4-punkts Likert-skala, som spænder over svarmulighederne: "Altid", "ofte", "nogle gange" og "aldrig". Elklit (1996) har efterprøvet CSQ og viser gennem en faktoranalyse, at der er problemer med de spørgsmål, der oprindeligt indgik i faktoren "distancerende coping". Han foreslår, at man anvender de spørgsmål, der har en høj faktorladning i begge af de ovennævnte undersøgelser.

The NEO Personality Inventory – Revised (Costa & McCrae, 2003) måler Fem-faktor modellen for personlighed med dimensionerne neuroticisme, udadvendthed, åbenhed, venlighed og samvittighedsfuldhed. Fem-Faktor

modellen er udviklet på et solidt empirisk grundlag, og NEO PI-R er i dag den mest udbredte test baseret på modellen. Den almindelige version af spørgeskemaet udgør 240 spørgsmål, mens denne korte udgave består af 60 spørgsmål, som måler 30 specifikke personlighedsfacetter. Dette muliggør en indplacering på de fem overordnede personlighedsdimensioner, og derfor ses den korte NEO PI-R version som velegnet i forskningssammenhænge, hvor statistiske opgørelser er af den primære interesse. Spørgsmålene bygger på en 5-punkts Likert-skala. Den danske udgave af spørgeskemaet ses som et pålideligt og validt måleinstrument (Costa & McCrae, *ibid*).

World Assumption Scale (WAS), (Janoff-Bulman, 1989) består af 32 udsagn om ”verdens godhed”, meningsfuldhed og eget selvværd. Svarene scores på en 6-punkts Likert-skala. Skalaen rummer otte subskalaer om bl.a. retfærdighed, kontrol, tilfældighed og held. Den indre konsistens i de otte subskalaer er god (Shevlin & Elklit, *in press*). WAS knytter sig stærkt til Janoff-Bulmans meget udbredte og anerkendte teori om de kognitive forandringer efter traumatisering.

Revised Adult Attachment Scale (RAAS) er udviklet af Collins & Read (1990) og Collins (1996) på baggrund af tilknytningsteorier (Bowlby, 1988; Main, Kaplan & Cassidy, 1985; Bartholomew & Horowitz, 1991). Via 18 spørgsmål om relationer til andre kan tre subskalaer (nærhed, angst og afhængighed) beregnes. Disse danner udgangspunkt for udregningen af fire tilknytningsformer (sikker, ængstelig, afvisende og overinvolveret). Spørgsmålene bygger på en 5-punkts Likert-skala. Skemaets reliabilitet og validitet virker tilfredsstillende (jf. Collins & Read, 1990).

To spørgsmål (nr. 2 og 8) er valgt fra Rosenbergs ”*Self-esteem Scale*” (RSES; Rosenberg, 1965) til at belyse graden af selvfølelse.

Til at belyse tendensen til ekstern versus intern kontrolfokus (Rotter, 1966) blev der konstrueret en visuel analog skala, der som det ene yderpunkt refererer til: ”Det der sker mig, har jeg almindeligvis selv kontrol over”, og det andet: ”Jeg føler ikke, at jeg har nogen kontrol over, i hvilken retning mit liv går”.

For at undersøge traumeerfaring benyttedes 14 kategorier med forskellige traumetyper, som stammer fra U.S. National Comorbidity Survey (Kessler et al., 1995). Svarene blev givet som ”ja” eller ”nej”.

Statistiske metoder

Ud over procenter og gennemsnit bruges middelværdi, som er den værdi, der deler en fordeling i to lige store dele til at udtrykke den centrale tendens i et sæt observationer.

En standardafvigelse (SD) er en matematisk defineret afvigelse fra gennemsnittet og et udtryk for normalfordelingskurvens form.

Chi-i anden (χ^2) testen bruges til at undersøge, om fordelingen i en tabel er tilfældig, eller om der er en interaktion mellem to variabler. χ^2 siger intet om retningen af denne sammenhæng.

Gamma (γ) er, ligesom Pearsons ‘r’, en korrelationstest som udtrykker sammenhængen mellem to variabler. Sammenhængen udtrykkes med et tal mellem $-1,00$ og $+1,00$. En positiv sammenhæng betyder, at jo mere der er af den ene variabel, jo mere er der også af den anden variabel. En negativ sammenhæng betyder derimod, at jo mere der er af denne ene faktor, jo mindre er der af den anden. Jo tættere på $\pm 1,00$, jo stærkere er sammenhængen.

ANOVA er en variansanalyse, hvor gennemsnitsværdier for f.eks. testresultater sammenlignes ud fra én to- eller flerdelt uafhængig variabel. Den uafhængige variabel kan f.eks. være køn, civilstand eller nogle aldersgrupper. ANOVA muliggør mere komplekse analyser af samspil mellem variabler. Men ANOVA indebærer også, at den information, der ligger i kontinuerte variabler, går til spilde. Derfor kan man anvende regressionsanalyse, hvor mange kontinuerlige uafhængige variabler relateres til én enkelt afhængig variabel. Regressionsanalyse er en videreudvikling af korrelationsanalysen, en multipel korrelation. I regressionsanalysen udregnes hvor megen vægt den enkelte uafhængige faktor bidrager med til at forklare slutresultatet.

Signifikansniveau (p-værdi) er et statistisk udtryk for, om en given sammenhæng skyldes tilfældige faktorer. Hvis sandsynligheden for at resultatet skyldes en tilfældighed er mindre end 5%, taler man om, at sammenhængen er signifikant, dvs. videnskabeligt betydningsfuld. Jo højere signifikansniveauet er, jo mindre risiko er der for, at man tager fejl vedrørende sammenhængen.

RESULTATER

Demografi

Køn

Kønsfordelingen blandt svarpersonerne er 199 kvinder (62,2%) og 121 mænd (37,8%).

Aldersfordeling

Aldersfordelingen spænder fra 16-20 år med en gennemsnitsalder på 17,99 år (SD 1,05). Middeltallet er 18 hvilket betyder, at halvdelen af personerne er ældre end 18 år og den anden halvdel yngre.

Længden på forældres uddannelse

Eleverne blev spurgt om længden af deres forældres uddannelse. 12 personer undlader at svare i forhold til deres fars uddannelse, mens 11 undlader at besvare i forhold til deres mor. Svarene angives i tabel 2.

Tabel 2: Forældres uddannelsesniveau

Uddannelsesniveau	Far (n=308)	Mor (n=309)
Folkeskolen (9 år)	34 (11,0%)	29 (9,4%)
Gym./HF/Handel etc. (10-12 år)	54 (17,5%)	68 (22,0%)
Fag-/mellemudd. (13-15 år)	109 (35,4%)	133 (43,0%)
Højere uddannelse (16 år +)	111 (36,0%)	79 (25,6%)

Statsborgerskab og fødeland

313 (97,8%) af eleverne har dansk statsborgerskab, mens 5 (1,6%) af eleverne ikke er danske statsborgere (n=318). 19 (5,9%) er født i et andet land end Danmark (n=314).

Familieforhold

Svarene på spørgsmålet, om hvorvidt eleverne bor med én af deres forældre, begge eller andre, er angivet i tabel 3.

Tabel 3: Familieforhold

Hvem bor du sammen med?	Antal af elever (n=316)
Én af dine forældre	76 (23,8%)
Begge dine forældre	220 (68,8%)
Andre	20 (6,2%)

Omstændighederne ved drabet

Opholdssted da drabet fandt sted

Eleverne har i spørgeskemaet beskrevet, hvor de befandt sig, da drabet fandt sted. Dette er angivet i tabel 4. Personer, som har angivet, at de overværede drabet eller var på ”drabsstedet” eller ”gerningsstedet”, befandt sig ved indgangen eller i forhallen. Nogle stod en halv meter fra drabet, mens andre befandt sig på en afstand, hvor de kunne observere det kaos, der udspillede sig, uden at være i stand til at vurdere alvoren af det. På baggrund af besvarelserne er det dog ikke muligt at differentiere tydeligt mellem dem, og derfor figurerer hele denne gruppe i skemaet som ”Var vidne til drabet”. Personer, som har svaret, at de opholdt sig i centralgarderoben eller ved toiletterne, figurerer ud for ”I nærheden”. Elever, som har noteret, at de var på gymnasiet, deltog i festen eller opholdt sig i festsalen under drabet, er benævnt som ”På gymnasiet”. En lille del af eleverne, som var på vej til gymnasiet, da drabet skete, kom ind umiddelbart efter, mens andre, som forlod forfester og ankom samtidigt med ambulance og politi, ikke fik lov til at komme ind. Disse personer opholdt sig udenfor hoveddøren, der er lavet af glas, og kunne således se det kaos, som udspillede sig efterfølgende, men fik først senere at vide

hvem og hvor mange, der var involveret i drabet. Endelig var en del elever hjemme, hos deres kærester, på ferie, på café, i biografen, til andre fester eller forfester, hvor de af kammerater fik besked om ikke at tage til gymnasiefesten. Disse figurerer som ”Deltog ikke i festen”.

Tabel 4: Opholdssted da drabet fandt sted

Opholdssted da drabet fandt sted	Antal personer (n=320)
Var vidne til drabet	64 (20,0%)
I nærheden	35 (10,9%)
På gymnasiet	75 (23,4%)
Udenfor, men kom ind lige efter drabet	16 (5,0%)
Udenfor hoveddøren	46 (13,8%)
Deltog ikke i festen	85 (26,6%)

Graden af kendskab til Cecilie

På spørgsmålet ”Hvor godt kendte du Cecilie?” undlader to elever at svare. Svarene er angivet i tabel 5.

Tabel 5: Kendskab til Cecilie

Hvor godt kendte du til Cecilie?	Antal af elever (n=318)
Slet ikke	195 (60,9%)
Lidt	68 (21,3%)
Noget	28 (8,8%)
En del	18 (5,6%)
Rigtig godt	9 (2,8%)

Deltagelse i begravelsen

157 (49,1%) deltog i Cecilies begravelse, mens 162 (50,6%) ikke gjorde.

Forudanelse

På spørgsmålet ”Lige før drabet havde du da en anelse om, at der ville ske noget forfærdeligt?” svarer 311 (97,2%) ”nej”, mens 4 (1,3%) svarer ”ja” (n=315).

I forbindelse med drabet

Da drabet fandt sted, følte 189 (59,1%) af eleverne sig hjælpeløse og afmægtige, 161 (50,3%) følte rædsel, og 8 (2,5%) troede, at de skulle dø.

Sikkerhedsfølelse da drabet fandt sted

Spørgsmålet “Ved drabet var du bange for din egen sikkerhed?” skal besvares på en syvpunkts Likert skala, hvor “1” på skalaen betyder “Nej , overhovedet ikke”, og “7” betyder “Ja, virkelig meget”. Gennemsnittet for besvarelserne er 2,36 (SD 1,70).

Alkohol og stoffpåvirkning

Eleverne blev bedt om at angive, hvor meget de havde drukket før og efter drabet. Svarene vises i tabel 6 og 7.

Tabel 6: Antallet af genstande indtaget før drabet

Antal genstande	Antal elever (n=295)
0	82 (27,8%)
1 - 2,5	53 (18,0%)
3 - 5,5	80 (27,1%)
6 +	80 (27,1%)

Tabel 7: Antallet af genstande indtaget efter drabet

Antal genstande	Antal elever (n=309)
0	292 (94,5%)
1 +	17 (5,5%)

Eleverne blev ligeledes spurgt, om de havde indtaget andre stoffer. Herpå svarede blot en enkelt elev ”Ja” (n=312).

Kvalitative resultater

Eleverne blev stillet fire åbne spørgsmål i spørgeskemaet: ”Hvad var det værste, du oplevede ved drabet?”, ”Hvordan påvirkede drabet din nærmeste familie?”, ”Har det midt i tragedien været positive oplevelser?” og til sidst i spørgeskemaet havde de adspurgte mulighed for at tilføje øvrige relevante kommentarer.

For at kunne gengive besvarelsene bedst muligt, er elevernes udsagn i det følgende inddelt i kategorielle underafsnit, som i sammenhæng giver et indtryk af de tanker, følelser og oplevelser, eleverne havde i forbindelse med drabet og de efterfølgende begivenheder. For at give et helt billede af drabet og elevernes oplevelse suppleres endvidere med oplysninger om hændelsens forløb stammende fra Hasseris Gymnasiums hjemmeside, artiklen ”Drabet på Cecilie” (Carl, 2006) samt avisartiklen ”De troede, det var for sjov” (Beck, 2007). Avisartiklen er skrevet i forlængelse af etårsdagen for drabet.

Oplevelsen af drabet

Fredag aften den 3. marts 2006 var der fastelavnsfest på Hasseris Gymnasium. Klokken var blevet over otte, og omkring 200 glade og udklædte elever var ankommet og opholdt sig på dansegulvet i festsalen eller i indgangsområdet centralgarderoben og ved toiletterne samme sted. Stemningen blandt eleverne var højstemt og munter:

”Vi var alle klædt ud, berusede, havde haft den bedste forfest, og det var begyndelsen til en virkelig sjov aften.”

En happening eller alvor?

Men pludselig ved 20.30-tiden kom den 18-årige 3.g'er Cecilie løbende skrigende ind gennem hoveddøren. Hun var klædt ud som prinsesse. Hun var tæt forfulgt af en fyr, som flere efterhånden genkendte som hendes ekskæreste, som hun havde slået op med to dage tidligere. Han havde en blodig køkkenkniv hævet over sit hoved. Han havde passet hende op uden for indgangen, hvor han allerede havde tilføjet hende de første knivstik i halsen og på brystet. Få meter indenfor hovedindgangen indhentede han Cecilie, tvang hende ned på gulvet og begyndte at stikke hende i brystet og halsen med kniven. Der samlede sig hurtigt en stor flok omkring dem, og langt de fleste troede, at det var en fastelavnshappening:

”Det var jo fastelavn, og jeg troede fuldt og fast på, at det var skuespil.”

”Vi troede, at det var en joke, så vi stod og grinede det meste af tiden.”

”Morderen sad ovenpå hende, mens vi andre stod omkring og troede, at det var noget skuespil.”

Kun tre elever opfattede hurtigt alvoren og to af dem forsøgte at komme Cecilie til undsætning ved at overmande ekskæresten, men blev begge såret henholdsvis i armen og i halsen. Eleven, som blev stukket i halsen, faldt livløst om ved siden af Cecilie efter forgæves at have bedt folk om hjælp. En tredje elev forsøgte at give Cecilie førstehjælp. De elever, som greb ind,

var nogle af de drenge, som altid lavede sjov og ballade, og det passede derfor fint ind i opfattelsen af, at det var et skuespil fra 3.g'ernes side, der var ved at udfolde sig foran den feststemte forsamling. Tilmed var en af drengene udklædt som livredder, mens en anden havde en falsk kniv siddende i brystet. Ham, der gav Cecilie kunstigt åndedræt, var udklædt som kick boxer:

”En af drengene, der var blevet stukket, kom over for at advare, men jeg troede ikke på ham.”

”Eleven, som var blevet skåret i halsen, kom til mig og sagde, at jeg skulle hjælpe ham. Jeg sagde, at han skulle holde op med at lave sjov.”

Flere råbte til parret og drengene, at de skulle holde op, og at det ikke var sjovt længere. Omkring 50 elever overværede efterhånden scenariet.

Det var først, da blodet begyndte at flyde, at folk opdagede, at der ikke var tale om en happening:

”En dreng kom over til mig og viste sin blødende skulder. Det øjeblik gik det op for mig, at det ikke var et skuespil, som nogen havde troet.”

”Jeg troede først, det var for sjov. Da ham, som gav førstehjælp kun gjorde det gennem munden, råbte jeg: ”Man giver det også gennem næsen”. Da han så gjorde det, flød det ud med kulsort blod af hendes mund.”

”Jeg så, da hun lå livløs, og folk prøvede at genoplive hende, men det var på det tidspunkt, hvor kun omkring 5 personer vidste, det var alvor.”

”Vi fik hele tiden at vide, at det hele bare var en joke... Da det endelig gik op for os, at det var alvor, begyndte folk at falde om og kaste op og græde. Men samtidig stod vi alle lydløst i en stor ring omkring Cecilie og kikkede på, mens forskellige elever prøvede at udøve førstehjælp. Det hele kulminerede så, da Falck-mændene kom og sagde, at vi godt kunne opgive, og lagde et lagen over hende.”

”Jamen jeg stod jo lige foran og så det hele ske, uden faktisk at opfatte at det var virkelighed. Det værste var faktisk, at jeg havde været vidne til et mord, som jeg ikke helt var klar over, før hele gymnasiet var i panik, og stedet blev spærret af.”

Selv da Falck og politi var ankommet et kvarter efter drabet, var mange stadig i tvivl, om der var tale om en happening eller virkelighed:

”Der gik cirka en time, før jeg fandt ud af, at det var alvor.”

”Bagefter gik en pige hen til nogle veninder og sagde, at det bare var en syg joke, og at det så helt ægte ud. Det værste var, at jeg så det og bare gik igen uden at gøre noget. At jeg ikke fattede, at det var alvor, før vi kom ind i festsalen.”

”Det var forfærdeligt med den tid, det tog, før andre opdagede, at det ikke var for sjov.”

”Uvisheden om det var sandt eller bare for sjov var det værste.”

En stumfilm, som kører i ring

For mange af personerne var det værste, de husker, den visuelle oplevelse af drabet. De husker billeder eller noget, som de beskriver som små filmklip, som i lang tid kørte på deres indre nethinde. Adskillige nævner det værste som synsindtrykkene – blodet, liget, morderen, kniven, genoplivningen – det, at de *så det ske*:

”At jeg så det hele.”

”Cecilie der faldt, han satte sig ovenpå hende og stak i hende flere gange.”

”Jeg så hans meget hidsige, vrede ansigtsudtryk, da han jagede hende. Jeg så, da han sad og dolkede hende hæmningsløst.”

”Morderen og jeg fik øjenkontakt, og han udviste glæde. Øjnene strålede og et bredt smil.”

”Han kunne ikke stoppes og virkede ligeglad.”

”Jeg stod og så det og så ham, der havde prøvet at hjælpe hende, komme hen imod, hvor jeg stod, med blod over det hele.”

”At se dem ligge på gulvet.”

”Jeg kom først op på gymnasiet ca. 15 minutter efter drabet, så Politiet og Falck var ankommet, men det værste var at se det hvide klæde over Cecilies lig.”

”At se hende ligge på gulvet i sit eget blod – hendes øjne der stirrede ud i luften....”

”At se min veninde ligge livløs, at holde hende i hånden og mærke, at der ikke var liv!
Blod over det hele.”

”At se Cecilies bedste veninde sidde med hendes hoved i skødet og bare skribe.”

”Jeg så Cecilie tage det sidste åndedrag og give op.”

”Det værste jeg oplevede ved drabet var, at se en af mine bedste veninder blive dolket utallige gange af sin ekskæreste. Hendes blodige hår, knækkede sko og den smukke prinsessedragt, som var ødelagt.”

”Jeg kan huske nogle små klip, og andre ting kan jeg slet ikke huske, som var det en film – meget skræmmende!”

”Alle billederne og ”filmen”, der kører igen og igen i hovedet. Specielt de tre første uger efter tragedien.”

”Der var ingen lyde, kun billeder. Som en kort/stumfilm, der nok altid vil sidde i hovedet.”

Uvisheden og lydene i festsalen

En pedel formåede sammen med en af drengene at fravryste kniven fra drabsmanden, som nu af mange var blevet genkendt som Cecilies jaloux

ekskæreste. Han formåede at slippe fri og stak af ud af hovedindgangen. En elev tilkaldte Falck:

”At skulle ringe 112 og beskrive Cecilie og den anden såredes situation, da jeg skulle helt tæt på! + Folk troede, det var en joke og sagde, at jeg ikke skulle ringe!”

Efter et kvarter ankommer politi og ambulance. Af hensyn til efterforskningen på drabsstedet, afhøring af vidner og med henblik på krisehjælp blev de omkring 160 festdeltagere henvist til festsalen og cirka 40 til et klasselokale, hvor de ventede to timer, mens politi og Falck skabte klarhed over situationen. Adskillige fortæller om den uvished, de oplevede i ventetiden, og hvor det før var synsindtryk, som dominerede fortællingerne, er det i festsalen og klasselokalet lydene og oplevelsen af andres reaktioner, som fylder i erindringen:

”At ”blive spærret inde” i festsalen uden at vide noget om, hvad der præcist er sket. Og alle de skrig og gråd der fyldte hele festsalen.”

”Panikfølelsen da alle gæster blev gennet ind i festsalen, og ingen vidste noget med sikkerhed.”

” Folk var helt ved siden af sig selv, og den rastløshed alle besad.”

”Skrigene og blodet var det allerværste.”

”Alle skrigene. Kan stadig huske dem. Og en af mine veninders reaktion. Hun havde set det, løb rundt og skreg og tudede og på det tidspunkt vidste vi ingenting. Lærerne der kom løbende og skreg, at vi skulle gå ned i enden, alt imens man prøvede at få hendes veninde til at falde ned.”

”Vi var fanget i festsalen og bevægede os forvirret rundt mellem hinanden. Alle var mere eller mindre berusede og ingen vidste noget, der var kun rygter og antagelser at holde sig til.”

”Politiet gennede os bare ind i festsalen, og de ville ikke sige noget.”

”Folks reaktion. Det at sidde i festsalen og ingen vidste noget, og alle ens venner græd og folk kastede op. Men også folk der skreg og kom løbende fra drabet med blod over det hele. Forvirringen.”

”Alle de følelser der var i et rum.”

”Kaos, skrig, råb, afmagt, rygter, uvidenhed. Alt det værste fra film og mareridt væltede ned over hovedet på én.”

Adskillige elever var ankommet efter politiet, og kunne ikke blive lukket ind på skolen. De følte en tilsvarende uvished og utryghed:

”Alle de rygter/misforståelser der var sat i omløb. At stå udenfor skolen! – ville gerne have været inde i festsalen og få information fra politiet (og ikke løs snak udefra), men vi måtte ikke blive lukket ind.”

Forestillinger

Elever, som ikke deltog i festen, blev også meget berørte af de andres reaktioner og fortællinger:

”Nu var jeg ikke selv til stede på gym., da drabet fandt sted. Så det værste for mig var de forestillinger, jeg gjorde mig om, hvor bange Cille må ha’ været de sidste sekunder af sit liv.”

”Forestillinger om hendes lig.”

”At se mine venner (som var til festen) helt forandrede, og som jeg aldrig har set dem før.”

”Selvom man ikke har været vidne til drabet, ser man det tydeligt for sig – stadigvæk.”

”Jeg følte i lang tid efter, at jeg burde have regnet ud, hvad der ville ske, og følte skyldfølelse over ikke at have advaret nogen og ikke at have været der, i den tro at jeg kunne have afværget noget.”

Følelser

Størstedelen beskriver følelser som sorg, tomhed, afmagt, hjælpeløshed og meningsløshed:

”Afmagten. Følelsen af tomhed.”

”Følelsen af tomhed. Følelsen af hjælpeløshed og tanken om, hvor sårbart livet er.”

”En følelse af tomhed og manglende lyst til at fortsætte mit næsten afsluttede gymnasieforløb – dertil manglende mening i livet.”

”Den totale afmagt efter det var sket, men værst var følelsen over ikke at have grebet ind og opfattet det hele meget hurtigere. Altså en vis skyldfølelse.”

”Magtesløsheden. Det evige spørgsmål om, hvorfor det skete. Kunne det ske igen? Frygten... Mangel på tillid til folk (efterfølgende): Hvorfor havde de ikke forhindret det?”

”Følelsen af ikke at kunne gøre noget var ikke til at holde ud – og sådan er det stadigvæk.”

De efterfølgende reaktioner

Nogle beskriver deres egne reaktioner efter oplevelsen:

”Der skal ikke ret meget til længere, før jeg græder. Selv hvis der sker noget godt, så græder jeg.”

” I månederne efter drabet (de første 3 især) kunne jeg let bryde sammen over ingenting, og græd ofte uden nogen egentlig grund.”

”Efterfølgende distance til virkeligheden. Distræt, søvnproblemer (i ca. 3 måneder), koncentrationsvanskeligheder.”

”Jeg blev bange for at være på skolen og kunne ikke lide at befinde mig i store folkemængder.”

”I dag kan jeg ikke lide ordet dolk.”

Alle blev berørt

Alle eleverne, hvad enten de var til stede til festen eller hjemme, overværede drabet eller dansede på dansegulvet, eller kendte Cecilie godt eller kun af navn, var i chok over, at det kunne ske:

”Det værste var selve aftenen, med at vi skulle feste og have det sjovt, og at vi var fulde, og at det så endte sådan. Og at se ens kammerater være bange og kede af det.”

”Jeg følte, at vold var kommet alt for tæt på mit liv, og jeg følte et enormt tab og sorg, selvom jeg ikke kendte Cecilie rigtig godt.”

”Det værste var at se et andet menneske dø. Døden ligger jo fjernt for mange, men at se et medmenneske være så medtaget og blodig pga. et andet menneskes handlinger, gjorde døden virkelig. Virkeligheden kom for tæt på.”

Tre timer efter drabet fandt politiet drabsmanden, som havde hængt sig i et redskabsskur ikke langt fra sin bopæl.

Drabets efterfølgende påvirkning af den nærmeste familie

Eleverne beskriver, at deres forældre efterfølgende var chokerede over, at noget så forfærdeligt kunne ske i deres lokale område, og at deres børn tilmed var vidner til drabet og endog kendte de involverede. Umiddelbart

efter drabet blev mobilnetværket så overbelastet, at eleverne havde besvær med at komme i kontakt med deres familie. Da nyheden derfor kort efter kom på tekst-tv, frygtede mange familiemedlemmer og bekendte, at det var deres datter, søster eller veninde, som var blevet dræbt, eller at deres søn, bror eller ven var en af de sårede. Da eleverne fik lov af politiet til at komme hjem, kom en del forældre og hentede dem:

”Det påvirkede min familie meget. Jeg ringede hjem, da vi blev lukket inde i festsalen og fortalte mine forældre, hvad der var sket. De kom med det samme. De blev mødt af en masse elever, der bare græd, og nogle gik chokerede rundt. Ligeledes var mine to ældre søstre meget påvirkede af det, tanken om at jeg kunne have været der, da det skete osv.”

”Min mor kom ud på skolen, så Cille og oplevede situationen, så hun har været yderst påvirket. Min søster er angst for at være alene. Min far er berørt, da min familie var godt bekendt med Cille og pga. min oplevelse og sorg. Min bror er (heldigvis) for lille til at blive berørt af det.”

Da familierne efterhånden blev klar over, at deres børn var uskadte, forsvandt angsten, men oplevelsen efterlod forskellige behov hos eleverne og reaktioner hos familierne.

Forældrene blev generelt meget opmærksomme på og bekymrede for deres børns reaktioner efter oplevelsen. Det, at forældrene kendte Cecilie, spillede selvsagt en stor rolle for graden af deres berørthed, men også forældre, som ikke kendte hende, blev meget påvirkede af drabet igennem deres børns reaktioner:

”Det påvirkede dem rigtig meget, da jeg var så berørt af det hele og ked af det – jeg kunne jo ikke få min hverdag til at fungere. Og vi er alle stadig meget berørt af det – jeg tænker på hende rigtig meget!”

”De følte sorgen gennem mig. De kunne se, hvordan jeg fysisk/psykisk havde det.”

”Selvom mine forældre slet ikke kendte Cille, var de dybt berørte. Selvfølgelig, fordi de så mig være dybt ulykkelig, men også chokeret og tragedien påvirkede dem. Vi græd alle sammen meget i den periode.”

Foruden en øget omsorg for børnene udviste forældrene i mange tilfælde et behov for at vide mere om deres børns privatliv og at beskytte deres børn på forskellig vis. Denne ændring i varierende grad påskønnet af eleverne:

”De var da bekymrede for mig, men de vidste ikke helt, hvad de skulle gøre eller sige. De lod mig ikke se nyheder, da jeg græd hver gang.”

”De var selvfølgelig chokerede, men var stærke og snakkede meget med mig om det og viste mig aviser med artikler, nyhedsudsendelser og det hele, for at jeg kunne blive mere afklaret. De gemte det ikke væk, men turde at snakke om det. Det var utrolig rart.”

”Næsten værre end det påvirkede mig! De var helt vildt urolige for mig. Tror, de tænkte mere på min oplevelse end på Cilles død. Hvorimod jeg havde det omvendt.”

”Det påvirker min mor og hendes forældre på den måde, at de er blevet meget forsigtige over for mig, hvis jeg er i byen eller sådan, og de ringer, og jeg ikke tager min mobil, bliver min mor vred, fordi hun bliver bange.”

De familier, som kendte Cecilie godt, blev stærk påvirket og kunne i nogle tilfælde efterfølgende opleve et stærkere sammenhold:

”Det påvirkede dem rigtig meget, da Cille stod dem meget nær, og da jeg var/er så ulykkelig! De reagerede meget voldsomt på det! Det har påvirket dem rigtig meget, og familien er endnu tættere knyttet end før.”

I andre tilfælde blev den øgede interesse og omsorg ikke modtaget nær så positivt:

”Jeg måtte gå til psykolog, og min mor eller daværende kæreste måtte sove hos mig. Det hele blev for nært, slog op med min kæreste, og tog afstand til min familie.”

Andre elever oplevede derimod ikke en så stor grad af forståelse, interesse eller omsorg, som de havde brug for:

”De delte desværre ikke min sorg. De forstod mig ikke.”

”De (forældrene) blev meget chokerede og har været opmærksomme på mine reaktioner. Nogle har slet ikke ”interesseret sig” for mig, og det har været sårende.”

”Det gjorde det ikke så meget. Min søster og farmor var meget oprørte som de eneste. Mine forældre virkede på mig kolde og kyniske – hvilket også har skabt noget konflikt... ikke blot i familien, men også i mine tanker.”

Elevernes udsagn om deres familiers påvirkning af drabet afviger således meget. De adspurgte, hvad end de kendt Cecilie eller ej, synes generelt at have modtaget den støtte, de havde brug for, mens enkelte har følt sig overbeskyttet eller skuffet over den manglende omsorg. Chokket over, at noget så frygteligt kunne ske i deres børns omgangskreds, har fyldt de fleste, og familiens optagethed af drabet efterfølgende svinger meget, men synes oftest afstemt efter den unges behov. Som illustration af den store forskel følger afslutningsvist to udsagn, som viser, hvor divergerende familiernes påvirkning har været:

”Påvirkede på ingen måde, kun et kort samtaleemne.”

”Vi var alle påvirkede af det. Ugen efter drabet hjemme hos os var meget anderledes end normalt. Min mor, far, lillesøster og jeg snakkede meget om det. Jeg græd og kunne mærke på min søster, at hun også begyndte at blive bange! Selvom hun ikke havde set noget. Min mor sagde tit til mig, at hun hele tiden havde det i hovedet, og det tror jeg bestemt, vi alle havde i vores familie. Min far fulgte også med i aviserne efter drabet, hvorudfra vi også snakkede om det.”

Positive oplevelser midt i tragedien

På selve drabsaftenen oplevede de færreste nogle lyspunkter ud over lettelsen ved at komme hjem fra skolen. De elever, der kendte Mikkel Holmgaard, oplevede hans overlevelse som et vigtigt holdepunkt i tiden derefter. Flere personer nævner de efterfølgende studieture som en mulighed for at komme væk fra skolen og tragedien. Omtrent en tredjedel af eleverne omtaler det stærke sammenhold, som opstod efter tragedien:

”Jeg synes, det har været rigtigt godt og helt uundværligt at være så mange om oplevelsen. Det gjorde, at det var ok at græde blandt hinanden, og man fik snakket om det igen og igen.”

”Ja, det positive midt i alt det kaos var alle de mennesker, som stod sammen og prøvede at hjælpe hinanden igennem den svære tid.”

”Jeg synes, vi var utrolig gode til at holde sammen og støtte hinanden oppe på skolen. Vi har alle kunnet snakke om det, hvilket har været vigtigt.”

Denne forbundethed mellem vidnerne, som oplevelsen medførte, har også en nærmest isolerende virkning i forhold til mennesker, som ikke havde oplevet det samme:

”Jeg føler, at jeg er kommet tættere på mine venner, i og med vi stod sammen, da krisen var værst. Og her bagefter er det noget, som kun vi har oplevet, og det bringer os også tættere sammen.”

”Er kommet tættere på de mennesker, der oplevede det samme som mig (men føler større afstand til dem, der ikke var med.”

Erfaringerne med et sådant sammenhold har i en del tilfælde givet eleverne et øget positivt syn på dem selv og livet:

”Efter oplevelsen har jeg ”fundet” mig selv lidt mere. Føler mig stærkere. Ikke mindst fordi jeg ikke føler mig alene i denne situation. Vi var jo en del, som så det ske. Men også det at kunne bidrage med hjælp, at have et overskud som mange andre ikke rummede, har været en positiv oplevelse for mig! Og naturligvis at hele Hassers Gymnasium stod sammen om dette var positivt”

”Jeg har oplevet mig selv i en uvant og usikker situation – at se hvordan jeg selv reagerer i chok kan bruges positivt mht. selvkontrol og at gøre rigtige ting i pressede situationer.”

”Føler nu, at man er bedre forberedt, hvis noget lignende skulle ske. Har nemmere ved at snakke med andre om følelsesmæssige ting.”

”Jeg værdsætter livet mere end før. Jeg ser nemmere den lyse side af livet.”

”Jeg synes, jeg har fået øjnene op for, hvor meget mit liv er værd. Jeg føler mig mere selvbevidst.”

”Jeg har lært, at man ikke skal tro det bedst om folk – hvilket jeg finder positivt, da man ikke forventer så meget så.”

”Man lærer nye sider af sig selv, nærmeste og bekendte! Og når man arbejder sig igennem tragedien, og det bliver bedre og bedre, og finder ud af, at det kan lade sig gøre – det giver styrke!”

”Er kommet tættere ind på livet af mange og føler mig tit som et bedre menneske nu – end før.”

Mange elever nævner skolens og særligt rektors håndtering af tragedien som meget positiv, og flere var overraskede over den tid, som skolen afsatte til de sørgende elever:

”Skolens måde at håndtere situationen på – møder, psykologhjælp, mindehøjtidelighed osv.”

”Skolens håndtering af tragedien var meget positiv. Især vores rektor var fantastisk til at tale til og med os”

”Jeg synes, at det var positivt at se, hvor flot og professionelt rektor taklede situationen hele vejen igennem.”

”Mindehøjtideligheden, som var smuk og rørende.”

”Jeg synes, det var positivt at se sammenholdet på skolen, og efter episoden voksede ledelsen virkelig i mine øjne pga. Deres måde at håndtere folks sorg på. Det blev anerkendt, at vi var ude af stand til at følge et almindeligt skema, og alligevel forsøgte vi samtidigt at få en hverdag i gang, uden at det blev et pres. Det synes jeg – når jeg ser tilbage – er imponerende. Læseferien var trods alt kun to måneder væk, og vi var midt i terminsprøverne. Men de lod os få tid.”

”Min kontaktlærer har været så god til at sætte ord på de følelser, jeg har haft.”

”En positiv oplevelse var lærerne og rektors håndtering af begivenheden, det kunne ikke have været bedre!”

Flere elever oplevede midt i tragedien, at de kom tættere på deres nærmeste i familien og oplevede en værdifuld støtte hjemme:

”Det har været positivt, at min familie var så god til at være der for mig. Det fik mig til at føle mig endnu mere knyttet til dem.”

”Oplevelsen af at blive værdsat og taget hånd om.”

”Har fået et bedre forhold til min familie.”

”Det gav et stærkere bånd mellem mig og min kæreste”

Andre erfarede midt i tragedien, at der særligt var én person, som de kunne dele sorgen med:

”Til selve festen, efter drabet, snakkede jeg med pige; én som jeg ellers ikke havde snakket så meget med før. Vi blev ret gode venner og er det stadig som følge af den aften sammen”

”Jeg droppede min uduelige ex og fik mine nuværende kæreste lige efter. Vi hjalp hinanden igennem den hårde tid, og nu er vi uadskillelige.”

Endelig nævner flere, at det vigtigste lyspunkt i tiden efter drabet var, at blive studenter:

”At blive studenter langt om længe. Et nyt liv efter 13 års skolegang med frihed og uafhængighed.”

Afsluttende kommentarer

I slutningen af spørgeskemaet har mange elever skrevet yderligere kommentarer omhandlende egne tidligere traumer og livsændringer eller aspekter af drabsoplevelsen, som ikke kunne komme til udtryk andre steder i spørgeskemaet. Nogle oplever en varig følelse af skyld og tænker meget over drabet, mens andre søger at undgå påmindelser eller føler sig mere flade i affekten end tidligere:

“Selvbebrejdelsen har været det værste. Bare tanken om, at man kunne have hjulpet er uudholdelig.”

“Jeg forsøger ofte at undgå ting, der får mig til at tænke på det (drabet).”

“Normalt betragter jeg mig som et reflekterende, dybt og eftertænksomt menneske, men det sidste halve års tid har vist godt nok været lidt tågeagtigt, nu hvor jeg tænker efter.”

Eleverne oplevede den efterfølgende sorg med varierende varighed og intensitet.

“Nu er der jo gået lang tid, og jeg har en opfattelse af, at andre mennesker synes, jeg burde være kommet videre – men det er jeg ikke!”

“Man kan være mere ked af det nu med hensyn til Cecilies død, end man var, da det skete. Personligt har sommerferien fået mig til at forstå, hvad der egentlig skete og tænker på det hver dag, når jeg går gennem hoveddøren forbi drabsstedet.”

“Følte ikke, at jeg rigtigt havde lov til at sørge som dem, der kendte hende mest.”

“Folk reagerer forskelligt, især når det kommer til håndteringen af sorg. Sorg er noget meget individuelt.”

Denne udvalgte og afsluttende kommentar viser tydeligt, hvordan et traume – trods hjælp og positiv oplevelse af den sociale støtte – kan få sit eget og ukontrollerbare liv i bevidstheden hos et vidne:

“Jeg synes, at vi var gode til at hjælpe hinanden videre her på skolen, og også med psykologhjælp er jeg kommet godt videre. Men jeg tænker (på det), og det flere gange hver eneste dag siden det skete. Nogle gange i længere tid, andre gange kommer det kun i glimt – helt uopfordret eller hvis jeg ser noget, der kunne minde om drabet. Jeg kan ikke forstå, at det aldrig går væk, og ikke bare er i erindringen, så jeg selv kan styre, hvornår jeg vil tænke over det.”

Den efterfølgende kontakt med autoriteter

Tabel 8 viser, hvilke autoriteter eleverne havde kontakt med efter drabet. Ligeledes viser tabellen, i hvilken grad eleverne føler, at de har modtaget den hjælp, de havde brug for, og i hvilken grad autoriteterne har udvist venlighed og forståelse overfor eleverne.

Tabel 8: Kontakt med autoriteter

Kontakt med	Antal personer	Fik du den ønskede hjælp? (1 = Nej; 2 = til dels; 3 = Ja). Gennemsnit og (SD)	Var de venlige og forstående? (1 = Nej; 2 = til dels; 3 = Ja). Gennemsnit (SD)
Politi	64 (20,0%)	2,53 (0,59)	2,73 (0,54)
Psykologerne på skolen	112 (35,0%)	2,39 (0,70)	2,70 (0,54)
Studievejleder	61 (19,3%)	2,74 (0,58)	2,94 (0,23)
Rektor	32 (10,0%)	2,73 (0,58)	2,91 (0,29)
Sygesikringspsykolog	25 (7,8%)	2,50 (0,72)	2,65 (0,55)
Egen læge	21 (6,7%)	2,56 (0,70)	2,67 (0,56)
Andre	104 (32,5%)	2,81 (0,42)	2,94 (0,24)

Tilfredshedsgraden med autoriteter er uddybet i yderligere fem spørgsmål besvaret på en syvpunkts Likert skala, hvor "1" er "Meget utilfreds" og "7" er "Meget tilfreds" (tabel 9).

Tabel 9: Tilfredshed med kontakten til autoriteter

Hvor tilfreds var du med:	Antal personer	Tilfredshedsgrad (1 = Meget utilfreds; 7 = Meget tilfreds) Gennemsnit og (SD)
Måden din kontaktlærer tog vare på klassen?	317 (99,1%)	5,72 (1,53)
Studievejlederens indsats?	300 (93,8%)	5,48 (1,39)
Måden skoleledelsen tacklede situationen på?	317 (99,1%)	6,28 (1,22)
Krisepsykologernes oplæg i klassen d. 6/3?	306 (95,6%)	4,63 (1,59)
Den/de samtale/r, som du havde med en psykolog dagene efter?	125 (39,1%)	4,79 (1,71)

Fortsat brug for psykologhjælp

På spørgsmålet “*Har du stadig brug for psykologhjælp?*” svarede 16 (5,4%) “ja”.

De psykologiske faktorer og eftervirkninger

Sikkerhedsfølelse

På spørgsmålet “*Hvordan er din sikkerhedsfølelse nu?*” besvaret på en syvpunkts Likert skala, hvor “1” er “Jeg er bange for, at der kan ske noget lignende” og “7” er “Jeg føler mig helt sikker på, at jeg aldrig vil opleve noget lignende”, er gennemsnittet af besvarelsene 4,69 (SD 1,49).

Kontrolfølelse

På en visuel analog skala rækkende fra 0 til 100 millimeter blev personerne bedt om at markere, i hvor høj grad de på nuværende tidspunkt følte kontrol mellem polerne ”Jeg føler, at jeg har kontrol over, i hvilken retning mit liv går” (værdi 0) og ”Jeg føler ikke, at jeg har kontrol over, i hvilken retning mit liv går” (værdi 100). Spørgsmålet blev besvaret af 319 (99,7%) med et gennemsnit på 21,0 mm (SD 22,6).

Selvfølelse

Evalueringen af generel tilfredshed med ens egne kvaliteter er baseret på to spørgsmål: ”Jeg synes, jeg har en del gode egenskaber” og ”Jeg ville ønske, jeg kunne have mere respekt for mig selv.” Spørgsmålene stammer fra Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES) og er adderet sammen, således at det svarer til en mulig spredning fra ”2”, som repræsenterer en stor mængde selvfølelse, til ”8”, som repræsenterer meget lav selvfølelse. Gennemsnitsscoren er 6,29 (SD 1,15) og udtrykker, at eleverne generelt har en god selvfølelse.

Livsændringer indenfor det sidste år

Eleverne blev spurgt, hvorvidt de havde oplevet nogle større livsændringer og begivenheder indenfor det sidste år som eksempelvis dødsfald, sygdom, skilsmisse, flytninger eller familieændringer. Besvarelserne vises i tabel 10:

Tabel 10: Livsændringer

Antal livsændringer	Antal elever (n=285)
0	157 (55%)
1	89 (31%)
1 <	39 (14%)

Tidligere oplevede traumer

Eleverne blev bedt om at angive, hvilke af følgende situationer, de havde oplevet tidligere (tabel 11):

Tabel 11: Tidligere oplevede traumer

Oplevet følgende situation?	Antal personer (n=320)
Drab	13 (4,1%)
Seksuelt misbrug	6 (1,9%)
Overfald/vold	54 (16,9%)
Naturkatastrofer	10 (3,1%)
Chok da en nærtstående var livstruet	71 (22,2%)
Trusler om vold	16 (5,0%)
Ulykke	71 (22,2%)

Oplevet følgende situation?	Antal personer (n=320)
Krigshandlinger	4 (1,3%)
Vidne til nogen blev kvæstet eller truet på livet	49 (15,3%)
Brand	10 (3,1%)
Fysisk mishandling	6 (1,9%)
Omsorgssvigt som barn	18 (5,6%)
Mistet en nærtstående	146 (45,6%)

Spredning, gennemsnit, standardafvigelse (SD), antal personer, antal items, α og interitem korrelation for hver subskala for de øvrige analyseinstrumenter vises i tabel 12.

Tabel 12: Deskriptiv statistik for de standardiserede spørgeskemaer

		Række- vidde	Gennem- snit	SD	N	Antal items	α	Inter- item
CSS	Ville andre lytte?	1-7	6,35	1,04	318	1		
	Kontakt med andre?	1-7	5,71	1,45	317	1		
	Udtrykke dig?	1-7	5,28	1,48	316	1		
	Oplevet sympati?	1-7	6,34	1,03	318	1		
	Praktisk hjælp?	1-7	4,34	2,10	296	1		
	Oplevet svigt?	1-7	2,02	1,54	316	1		
	Samlet tilfredshed?	1-7	6,11	1,09	316	1		
	Total	22-49	40,19	5,73	295	7		
HTQ	Genoplevelse	5-20	9,15	3,38	317	5	.83	.49
	Undgåelse	7-22	11,20	3,46	301	7	.70	.25
	Vagtsomhed	5-20	9,38	3,68	316	5	.82	.48
	Total	33-116	52,96	14,93	280	32	.93	.29
TSC- 26	Negativ affektivitet	10-31	14,60	3,99	319	10	.83	.33
	Somatisering	11-37	15,88	4,77	316	11	.83	.31
	Dissociation	5-16	6,53	1,94	314	5	.70	.32
	Total	26-83	36,93	9,49	309	26	.91	.28
CSQ	Rationel mestring	11-38	24,63	4,84	311	11	.76	.22

		Rækkevidde	Gennemsnit	SD	N	Antal items	α	Inter-item
	Emotionsfokuseret mestring	10-34	16,69	4,79	313	10	.85	.36
	Distancerende mestring	6-21	11,37	2,70	300	6	.61	.21
	Undgående mestring	10-36	20,01	4,41	314	10	.73	.22
WAS	Selvværd	11-30	25,36	3,61	314	5	.64	.26
	Held	4-24	16,74	4,18	316	4	.79	.48
	Godhed i verden	14-42	31,22	5,31	316	7	.76	.32
	Selvkontrol	5-24	17,58	3,27	313	4	.67	.30
	Kontrol	7-37	19,70	5,69	315	7	.75	.30
	Tilfældighed	5-24	13,54	3,29	301	4	.43	.16
RAAS	Nærhed	12-30	23,94	3,76	282	6	.66	.24
	Afhængighed	12-31	22,61	3,81	313	6	.66	.24
	Ængstelighed	6-28	15,07	4,99	284	6	.77	.36
	”Close dependency”	29-60	46,58	1,15	278	12	.78	.23
NEO PI-R	Samvittighed	15-50	33,23	6,11	312	12	.72	.17
	Venlighed	11-66	29,42	6,13	309	12	.57	.10
	Åbenhed	15-48	30,52	6,10	305	12	.54	.09
	Neuroticisme	14-45	28,69	6,90	309	12	.68	.15
	Udadvendthed	19-55	39,24	6,47	315	12	.80	.25

Crisis Support Scale (CSS)

Tabel 12 viser fordelingen af svarene for hvert spørgsmål relateret til oplevet social støtte hvad angår spredning, gennemsnit, standardafvigelse (SD), antal personer og antal items. Skalaens totalscore har både tilfredsstillende interne konsistens- og diskriminationsværdier.

Harvard Trauma Questionnaire (HTQ)

Tabel 12 viser de statistiske data i forhold til spredning, gennemsnit, standardafvigelse (SD), antal personer, antal items, α og interitem korrelation for hver subskala.

58% af eleverne oplever et eller flere genoplevelsessymptomer, hvilket er et af kriterierne i PTSD-diagnosen (American Psychiatric Association, 1994). Ifølge PTSD-diagnosen kræves tre eller flere undgåelsessymptomer, hvilket blot 14,7% af eleverne har. Derimod har 36,2% to eller flere vagtsomhedssymptomer, hvilket også forudsættes af diagnosen.

Som vist i tabel 13 opfylder 9,5% alle tre kernekriterier for PTSD-diagnosen. Hele 25% mangler blot opfyldelsen af et yderligere symptomkriterium for at opfylde diagnosebetingelserne og må derfor betegnes som subkliniske tilstande.

Tabel 13: Antal og procentdel af eleverne, som opfylder de enkelte PTSD-symptomkriterier og kriterier for symptomklynger (n = 320).

	0 symptom- kriterier	1 symptom- kriterium	2 symptom- kriterier	3 symptom- kriterier	4 symptom- kriterier	5 symptom- kriterier	6 symptom- kriterier	7 symptom- kriterier
Genoplevelse	133 (42,0%)	64 (20,2%)	61 (19,2%)	32 (10,1%)	18 (5,7%)	9 (2,8%)		
Undgåelse	117 (38,9%)	76 (25,2%)	64 (21,3%)	24 (8,0%)	15 (5,0%)	2 (0,7%)	2 (0,7%)	1 (0,3%)
Vagsomhed	134 (42,4%)	68 (21,5%)	46 (14,6%)	36 (11,4%)	16 (5,1%)	16 (5,1%)		
	0 symptom- klynger	1 symptom- klynge	2 symptom- klynger	3 symptom- klynger				
PTSD- klynge	109 (36,8%)	85 (28,7%)	74 (25,0%)	28 (9,5%)				

Som angivet i tabel 12 er den interne konsistens for HTQ-total høj, når der måles med Cronbachs α . Inter-item korrelationerne ligger på mellem .25 og .49.

Trauma Symptom Checklist (TSC-26)

Tabel 12 viser de statistiske data i forhold til spredning, gennemsnit, standardafvigelse (SD), antal personer, antal items, α og interitem korrelation for hver subskala.

Den gennemsnitlige spørgsmålsscore for negativ affektivitet og somatisering er henholdsvis 1,46 og 1,44, hvilket er lidt højere end den gennemsnitlige spørgsmålsscore for dissociation på 1,31. Den interne

konsistens for både subskalaerne og totalscoren er god, og skalaens diskriminationsevne er ligeledes generelt tilfredsstillende.

Coping Style Questionnaire (CSQ)

Tabel 12 viser de statistiske data i forhold til spredning, gennemsnit, standardafvigelse (SD), antal personer, antal items, α og interitem korrelation for hver subskala.

Subskalaernes indre konsistens og diskriminationsevne er tilfredsstillende med undtagelse af distancerende mestring. Rationel mestring er den mestringsstil, som benyttes mest af eleverne (vejet gennemsnit 2,24), efterfulgt af undgående mestring (vejet gennemsnit 2,00), emotionsfokuseret mestring (vejet gennemsnit 1,67) og distancerende mestring, som den mindst brugte mestringsstil (vejet gennemsnit 1,90).

World Assumption Scale (WAS)

Tabel 12 viser de statistiske data i forhold til spredning, gennemsnit, standardafvigelse (SD), antal personer, antal items, α og interitem korrelation for hver subskala.

Eleverne har en fremtrædende antagelse om, at verden (og dermed andre mennesker) er gennemgående god. Tanker om selvværd ligger tilsvarende højt, mens forestillingen om kontrol ligger noget lavere. Tilsvarende har eleverne en lav antagelse om selvkontrol og held, mens forestillingen om tilfældighed ligger lavest og kun spiller en beskedne rolle.

Der ses en god indre konsistens for subskalaerne held, godhed i verden og kontrol; den indre konsistens for subskalaerne selvværd, selvkontrol er ikke helt tilfredsstillende, mens Cronbachs alfa for subskalaen tilfældighed er så

lav, at vi ikke vil bruge skalaen. Diskriminationsevnen er gennemgående god med undtagelse af subskalaen tilfældighed.

Revised Adult Attachment Scale (RAAS)

Tabel 12 viser de statistiske data i forhold til spredning, gennemsnit, standardafvigelse (SD), antal personer, antal items, α og interitem korrelation for hver subskala. Dimensionen, som angiver ængstelighed, er mest fremtrædende efterfulgt af dimensionen nærhed og dernæst afhængighedsdimensionen, som er den mindst hyppige blandt de adspurgte.

Som vist i tabellen har RAAS en god intern konsistens for ængstelighed, mens subskalaerne nærhed og afhængighed har en lidt lavere intern konsistens. Alle tre dimensioner har en god diskriminationsevne.

Tabel 14 viser de fire tilknytningsmønstre og karakteristika efter Bartholomew (1991). Antal og procentdel af fordelingen af tilknytningsmønstre hos eleverne er angivet i tabellen (n=276).

Tabel 14: Firekategorimodel for tilknytningsmønstre (Bartholomew, 1991)

	Positiv model af selv (lav afhængighed)	Negativ model af selv (høj afhængighed)
Positiv model af den anden (lav grad af undgåelse)	Sikker Tryk ved intimitet og autonomi 192 (69,6%)	Overinvolveret Overinvolveret i relationer 51 (18,5%)
Negativ model af den anden (høj grad af undgåelse)	Distancerende Afviser intimitet Kontra-afhængig 5 (1,8%)	Ængstelig Bange for intimitet Socialt undgående 12 (4,3%)

NEO-PI-R

Tabel 12 viser de statistiske data i forhold til spredning, gennemsnit, standardafvigelse (SD), antal personer, antal items, α og interitem korrelation for hver subskala. Subskalaernes indre konsistens og diskriminationsevne er acceptable med undtagelse af subskalaerne venlighed og åbenhed. Her er Cronbachs alfa så lav, at disse to skalaer udelades i de efterfølgende analyser.

SAMMENHÆNGE MELLEM DE PSYKOLOGISKE OG STRESSORRELEREDE FAKTORER

Tabel 15 rummer talrige signifikante og mere eller mindre positive samt negative korrelationer mellem faktorerne. For at give en tilstrækkelig udtømmende beskrivelse af disse sammenhænge vil alle signifikante sammenhænge blive nævnt. På grund af tabellens opbygning vil der være gentagelser, idet korrelationen mellem to faktorer vil blive angivet under begge faktorerens respektive afsnit, og der afsluttes følgelig med en opsamling for at skabe et overblik over de væsentligste fund. Beskrivelsen vil gå slavisk gennem tabellen.

Lokalitet

Elevernes fysiske nærhed til drabsstedet korrelerer signifikant positivt med A2, kontakt med mange instanser efterfølgende, genstande drukket inden drabet, HTQ samt TSC-subskalaen dissociation og TSC total. Elever, som overværede drabet, havde i højere grad frygt for at dø, følelsen af hjælpeløshed og rædsel, de følte mere angst for deres egen sikkerhed end elever langt fra gerningsstedet, de havde efterfølgende kontakt med flere myndigheder/hjælpeinstanser – og de scorer højere på belastnings-skalaerne. Drabet foregik tæt på indgangen til festen, og da eleverne her lige var ankommet fra forfester, havde de drukket signifikant mere end elever, som befandt sig andre steder. Der ses også en positiv sammenhæng med lav sikkerhedsfølelse et halvt år efter.

A2

A2-værdien indeholder frygten for at skulle dø, følelsen af hjælpeløshed og rædsel, og værdien afspejler diagnosekriteriet A2 i PTSD-diagnosen

(American Psychiatric Association, 1994). A2 korrelerer positivt med en høj grad af angst under drabet, efterfølgende kontakt til autoriteter, antal større livsændringer, antal tidligere traumer, oplevelsen af manglende kontrol over eget liv, HTQ, TSC, emotionsfokuseret og undgående mestring samt personlighedstrækket neuroticisme. A2 korrelerer også negativt med den følelse af sikkerhed, som eleverne følte et halvt år efter drabet, samt med flere WAS-antagelser, selvfølelse og distancerende mestring.

Sikkerhedsfølelse under og efter drabet

Følelsen af sikkerhed i forbindelse med drabet korrelerer signifikant positivt med sikkerhedsfølelsen et halvt år efter drabet, hvilket indikerer, at der ikke er sket en ændring af sikkerhedsfølelsen over tid. Den daværende sikkerhedsfølelse hænger positivt sammen med antallet af genstande drukket før drabet og følelsen af manglende kontrol over eget liv. De elever, som havde drukket relativt lidt alkohol, var mere bange end de, som havde drukket relativt mere. Hvis man under drabet havde en relativ følelse af sikkerhed, har man tilsvarende en følelse af ikke at have kontrol over sit liv. Sikkerhedsfølelsen dengang korrelerer negativt med det at være tæt på drabsstedet, A2, kontakten til mange autoriteter, HTQ og TSC. Der ses endvidere en svag negativ korrelation med WAS-antagelsen om at have kontrol med verden og en positiv sammenhæng med en distancerende mestringsstil: Benyttes en distancerende mestringsstil var sikkerhedsfølelsen høj. Endelig er der en svag negativ sammenhæng med personlighedsfaktoren venlighed.

Sikkerhedsfølelsen et halvt år efter drabet korrelerer på samme faktorer som sikkerhedsfølelsen under drabet – og således ses der en negativ sammenhæng med lokalitet, og med A2, kontakten til myndigheder, HTQ

og TSC. Jo større angst for at noget tilsvarende skulle ske igen, eleverne føler et halvt år efter drabet, jo højere scorer de på belastningsskalaerne. Den senere sikkerhedsfølelse korrelerer signifikant på flere områder end sikkerhedsfølelsen under drabet gør: Der ses en positiv sammenhæng med tilfredsheden med lærer, studievejleder, rektor og krisepsykologen, social støtte og en distancerende mestringsstil. Der ses en negativ sammenhæng med tidligere traumatiske oplevelser, emotionsfokuseret mestringsstil og undgående mestringsstil. Endvidere ses en positiv sammenhæng med samtlige subskalaer i WAS. Således er sikkerhedsfølelsen et halv år efter drabet en af de faktorer, som korrelerer med flest af de øvrige faktorer.

Kontakt med myndigheder/hjælpeinstanser

Elever, som har benyttet sig af kontaktmuligheden med en eller flere myndigheder/hjælpeinstanser, har værdien "1" i denne faktor, mens elever, som ikke har haft kontakt med autoriteter, figurerer som "0". Der ses en positiv sammenhæng mellem kontakt til autoriteter og lokalitet, A2, manglende sikkerhedsfølelsen under drabet, livsændringer, antal tidligere traumer, eksternt kontrollokus, HTQ, TSC samt emotionsfokuseret mestring. Der er en negativ sammenhæng med både sikkerhedsfølelsen et halvt år efter drabet og tilfredsheden med krisepsykolog.

Tilfredsheden med autoriteter

Tilfredsheden med kontakten til de forskellige autoriteter korrelerer positivt indbyrdes mellem $r = .23$ og $.50$, og samlet set er der som forventet en positiv sammenhæng med oplevelsen af social støtte udtrykt ved CSS scoren. De forskellige tilfredshedssubskalaer har divergerende grad af sammenhænge både i forhold til mestringsstile og WAS-antagelserne, men i forhold til HTQ og TSC ses en samlet tendens til en negativ sammenhæng

blandt de signifikante sammenhænge. Særligt entydig er sammenhængen mellem tilfredsheden med krisepsykologerne og HTQ og TSC. Det betyder, at elever, som scorer højt på belastningsskalaerne, ikke er tilfredse med den krisepsykologiske hjælp, de modtog i forbindelse med drabet, og at de, der er tilfredse med den krisepsykologiske hjælp, er mindre traumatiserede og har færre symptomer.

Livsændringer

Har man inden for det sidste år været ude for større livsændringer ses en positivt korrelation med A2, kontakt med autoriteter, tidligere oplevede traumer, HTQ og TSC, således forstået at det tidligere traumatiserede individ reagerer med flere symptomer på dette nye traume end individer, som ikke tidligere har oplevet et traume. Endvidere ses en negativ sammenhæng med sikkerhedsfølelsen et halvt år efter drabet, WAS-subskalaen kontrol med verden og selvfølelse.

Tidligere oplevede traumer

Har man i spørgeskemaet afkrydset en eller flere af de angivende situationer inspireret af Kessler (1995) ses en positiv sammenhæng med A2, kontakt til autoriteter, livsændringer, HTQ, TSC, rationel, emotionsfokuseret og undgående mestring samt NEO venlighed. Negative korrelationer ses kun i forhold til WAS-antagelserne om held og godt i verden.

Alkoholpåvirkning

Den indtagede alkoholmængde, da drabet fandt sted, korrelerer positivt med indtagelsen af alkohol efter drabet. Foruden at have påvirket sikkerhedsfølelsen positivt ses en negativ sammenhæng mellem den allerede indtagede alkoholmængde og følelsen af kontrol over eget liv,

neuroticismefaktoren, emotionsfokuseret og undgående mestringsstil. Der ses en positiv sammenhæng med lokalitet, distancerende mestring og WAS-subskalaen held. Desuden er der en general tendens til en negativ sammenhæng med belastningsskalaerne, hvor de signifikante sammenhænge er $r = -.14$ og $-.18$ for HTQ og $r = -.13$ og $-.15$ for TSC. Alkohol indtaget efter drabet har en negativ sammenhæng med WAS-subskalaen selvkontrol men en positiv sammenhæng med en undgående mestringsstil og trækket venlighed.

Følelsen af kontrol over eget liv

Kontrollokus, som afspejler følelsen af at have kontrol over sit eget liv, korrelerer signifikant med mange faktorer. Således ses, at jo mindre følelse af kontrol med eget liv, jo højere score på faktorerne A2, større angst for egen sikkerhed under og et halvt år efter drabet, antal kontakter med autoriteter, HTQ, TSC, emotionsfokuseret og undgående mestring samt trækket neuroticisme. Omvendt ses en negativ korrelation med tilfredshed med lærer, krisepsykolog og psykolog, antal genstande drukket inden drabet, social støtte, basale grundantagelser, selvfølelse, distancerende mestring samt udadvendthedsfaktoren i NEO PI-R. Således er kontrollokus afgørende for adskillige faktorer deriblandt belastning samt mestringsstil.

HTQ

HTQs subskalaer har indbyrdes stærke positive og signifikante sammenhænge, hvor korrelationerne er mellem $r = .66$ og $.70$. Korrelationerne mellem subskalaerne og totalscoren er mellem $r = .84$ og $.86$, hvilket viser, at HTQ måler nogle belastningsfaktorer, som agerer i et sammenhængende mønster. De eneste faktorer, som ikke korrelerer med nogle af HTQs subskalaer, er tilfredsheden med lærerkontakten, mængden

af genstande drukket efter drabet, rationel mestringsstil og NEO-trækkene venlighed og åbenhed. Der ses signifikante positive sammenhænge med lokalitet, A2, antal kontakter med autoriteter, antal livsbegivenheder, tidligere traumeoplevelse, manglende oplevet kontrol over eget liv, emotionsfokuseret mestringsstil og undgående mestringsstil. HTQs subskalaer korrelerer med TSCs subskalaer mellem $r = .51$ og $.73$, mens totalskalaerne korrelerer med $r = .80$, hvilket indikerer, at HTQ og TSC til en vis grad måler overlappende belastningsfaktorer. I forhold til NEO ses en signifikant positiv sammenhæng mellem HTQ undgåelse og NEO samvittighed, NEO neuroticisme, mellem HTQ vagtsomhed og NEO samvittighed og NEO neuroticisme samt mellem HTQ total og NEO neuroticisme. Omvendt ses der en signifikant negativ sammenhæng mellem HTQ undgående og NEO udadvendthed, HTQ vagtsomhed og NEO udadvendthed og HTQ total og udadvendthed. Andre signifikant negative korrelationer ses i forhold til angsten for egen sikkerhed under drabet, sikkerhedsfølelsen et halvt år efter drabet, tilfredsheden med autoriteter, genstande indtaget inden drabet, CSS, WAS med selvværd som den mest korrelerende antagelse, selvfølelse samt distancerende mestringsstil. Subskalaen vagtsomhed korrelerer negativt med emotionsfokuseret mestringsstil, mens de øvrige HTQsubskalaer korrelerer positivt med mestringsstilen.

Oplevelsen af social støtte

Oplevelsen af social støtte, CSS, korrelerer positivt med sikkerhedsfølelsen et halvt år efter drabet, tilfredsheden med autoriteter, WAS-antagelsen om selvværd, held og godt i verden, selvfølelse samt NEO-trækket udadvendthed. Der ses derimod en negativ sammenhæng

med følelsen af kontrol over eget liv, HTQ, TSC, emotionsfokuseret samt undgående mestring, NEO åbenhed og NEO neuroticisme.

Antagelser om verden

WASs subskalaer korrelerer generelt positivt indbyrdes, men i forhold til andre faktorer er sammenhængene divergerende. Følgende faktorer har en signifikant positiv sammenhæng med mindst halvdelen af subskalaerne: angst for egen sikkerhed et halvt år efter drabet, tilfredshed med krisepsykologerne, selvfølelse, rationel og distancerende mestringsstil og NEO udadvendthed. A2, internt kontrollokus, HTQ, TSC, emotionsfokuseret mestring og NEO neuroticisme korrelerer negativt med mindst tre WAS subskalaer.

Selvfølelse

Selvfølelse korrelerer positivt med sikkerhed et halvt år efter drabet, tilfredshed med lærer og studievejleder, genstande drukket før drabet, CSS, samtlige WAS-antagelser, rationel og distancerende mestring samt personlighedstrækket udadvendthed. Der ses negative korrelationer mellem selvfølelse og A2, antal livsændringer, følelsen af manglende kontrol med sit liv, HTQ, TSC, emotionsfokuseret samt undgående mestring og NEO neuroticisme.

TSC

Belastningsskalaen TSCs subskalaer korrelerer indbyrdes positivt mellem $r = .57$ og $.70$ og mellem $r = .78$ og $.93$ mellem subskalaerne og totalscoren. Som hos HTQ viser disse stærke sammenhænge, at TSC-skalaen måler nogle belastningsfaktorer, som agerer i et sammenhængende mønster. Da TSC og HTQ korrelerer stærkt positivt, korrelerer TSC med de samme

faktorer, som HTQ gør. Således ses en positiv sammenhæng mellem TSC og det at være tæt på drabsstedet og A2 – samt en negativ sammenhæng med sikkerhedsfølelsen under drabet og et halvt år efter. Angående tilfredsheden ses flere negative sammenhænge, som dog er mest udtalte i forhold til krisepsykologerne. TSC korrelerer positivt med kontakt til autoriteter, livsændringer, tidligere traumatiske oplevelser og noget stærkere med kontrollokus. Der ses en negativ sammenhæng med antallet af genstande drukket før drabet, CSS, selvfølelse og en hyppig negativ korrelation med WAS-antagelserne. Ligeledes ses mange signifikante korrelationer med mestringsstile, hvor rationel mestring korrelerer negativt mellem $r = -.15$ til $-.16$, distancerende mellem $r = -.12$ til $-.24$, emotionsfokuseret korrelerer positivt mellem $r = .37$ til $.61$ og undgående mestring mellem $r = .27$ til $.39$. I forhold til personlighedstrækkene ses en generel positiv korrelation mellem TSC og NEO samvittighed, venlighed, åbenhed og neuroticisme, mens trækket udadvendthed korrelerer negativt.

Mestringsstil

Mestringsstilene, CSQ, korrelerer forskelligt med mange faktorer. Rationel mestring har positive sammenhænge med antal livsbegivenheder, tidligere traumatiske oplevelser adskillige WAS-antagelser, selvfølelse, NEO samvittighed, NEO udadvendthed samt distancerede mestring. Den rationelle mestring korrelerer generelt negativt med HTQ og signifikant negativt med subskalaen undgåelse. Samme tendens er gældende for TSC. Der ses en negativ korrelation med NEO neuroticisme og den emotionsfokuserede mestring. Den emotionsfokuserede mestring korrelerer desuden negativt med distancerende mestring, men derimod positivt med undgående mestring. Emotionsfokuseret mestring har endvidere en positiv sammenhæng med A2, kontakt til autoriteter, tidligere traumer, kontrollokus, HTQ, selvfølelse, TSC, NEO samvittighed, åbenhed og neuroticisme. De negative sammenhænge ses med sikkerhedsfølelsen et halvt år efter drabet, tilfredsheden med krispsykologerne, alkoholmængden indtaget før drabet, CSS, WAS, selvfølelse og NEO udadvendthed. Distancerende mestring har foruden den positive sammenhæng med rationel mestring og negativ sammenhæng med emotionsfokuseret mestring en positiv korrelation med undgående mestringsstil. Distancerende stil korrelerer også positivt med sikkerhedsfølelsen under og et halvt år efter drabet, tilfredsheden med læreren, antal genstande indtaget før drabet, WAS, selvfølelse, NEO samvittighed og udadvendthed. Mestringsstilen har en negativ sammenhæng med kontrollokus, HTQ, TSC samt NEO neuroticisme. Undgående mestringsstil har en positiv sammenhæng med A2, tidligere traumer, alkohol indtaget efter drabet, eksternt kontrollokus, HTQ, TSC og NEO veblighed, åbenhed og neuroticisme.

Personlighed

Det er som med mestring svært at give et overordnet billede af sammenhængen mellem personlighedstrækkene og de øvrige faktorer. Overordnet kan bemærkes, at personlighed ikke spiller den store rolle i forhold til de stressor-relaterede faktorer. De få signifikante sammenhænge er her svage, mens de bliver stærkere i forhold til HTQ, CSS, WAS, TSC, selvfølelse og mestring. Der ses således en sammenhæng mellem træk og belastningsreaktion, og mellem træk og antagelser, oplevet støtte og selvfølelse, hvor sidstnævnte tre til en vis grad gennem tabellen figurerer sammenhængende. Særligt mestringsstilenes relation til personlighed er interessant, og tallene er angivet grundigt i beskrivelsen af mestrings korrelationer. Her nævnes blot antallet af faktorer, som på den ene eller anden måde har en sammenhæng med trækkene. Samvittighed korrelerer med otte faktorer foruden indbyrdes med de forskellige træk, venlighed korrelerer med otte, åbenhed med syv, neuroticisme med nitten og udadvendthed med sytten faktorer. Neuroticisme og udadvendthed spiller altså en langt større rolle i tabellen end de øvrige træk. Indbyrdes korrelerer samvittighed positivt med venlighed, åbenhed og neuroticisme, og neuroticisme desuden med venlighed og åbenhed. Udadvendthed korrelerer ikke med de øvrige træk, hvilket indikerer, at neuroticisme og udadvendthed er to vidt forskellige egenskaber.

Opsamling

De sammenhænge, som optræder i tabellen, danner et komplekst billede, og der optræder ikke noget entydigt mønster, da det er det vigtigt at have for øje, at korrelation mellem to faktorer ikke siger noget om kausaliteten mellem dem.

Tabel 15: Pearsons korrelationer mellem de forskellige subskalaer, totalscores og øvrige faktorer.

Skala	Lokalitet	A2	Sikkerhed da	Sikkerhed nu	Kontakt	Tilfreds lærer	Tilfreds stud	Tilfreds rektor	Tilfreds krise	Tilfreds psyk	Livsænd	Tidligere traum	Genstande inden	Genstande efter	Kontrollokus
A2	.24 ⁴														
Sikkerhed da	-.23 ⁴	.40 ⁴													
Sikkerhed nu	-.12 ¹	-.39 ⁴	-.27 ⁴												
Kontakt	.32 ⁴	.38 ⁴	.38 ⁴	-.21 ⁴											
Tilfreds lærer	.05	.03	-.11	.14 ¹	-.03										
Tilfreds studiev	.04	-.09	-.02	.12 ¹	.06	.47 ⁴									
Tilfreds rektor	-.02	-.03	-.05	.12 ¹	-.10	.40 ⁴	.46 ⁴								
Tilfreds krisepsyk	.06	-.06	-.11	.16 ²	-.15 ²	.32 ⁴	.43 ⁴	.30 ⁴							
Tilfreds psyk	.00	.03	.03	.17	-.09	.23 ²	.30 ³	.30 ³	.50 ⁴						
Livsændringer	.05	.14 ¹	.04	-.20 ³	.18 ²	.02	.02	-.01	.01	.03					
Tidligere traume	-.01	.20 ⁴	.04	-.10	.15 ²	-.04	.10	.01	-.07	-.05	.19 ²				
Genstande inden	.33 ⁴	-.00	-.15 ¹	.09	-.06	-.03	-.06	-.04	.04	.01	-.11	.03			
Genstande efter	-.05	.05	-.04	-.02	-.03	.08	-.06	-.02	.02	-.06	.05	.11	.17 ²		
Kontrollokus	.00	.21 ⁴	.15 ¹	-.28 ⁴	.14 ¹	-.17 ²	-.10	-.06	-.16 ²	-.19 ¹	.07	.05	-.12 ¹	.09	
HTQ genoplevelse	.24 ⁴	.50 ⁴	.37 ⁴	-.48 ⁴	.40 ⁴	-.10	-.10	-.10	-.26 ⁴	-.18 ¹	.18 ²	.17 ²	-.14 ¹	-.03	.31 ⁴
HTQ undgåelse	.19 ³	.44 ⁴	.26 ⁴	-.41 ⁴	.26 ⁴	-.10	-.18 ²	-.13 ¹	-.29 ⁴	-.17	.15 ¹	.11	-.11	.01	.39 ⁴
HTQ	.17 ²	.44 ⁴	.27 ⁴	-.44 ⁴	.27 ⁴	-.05	-.08	-.07	-.23 ⁴	-.24 ²	.23 ⁴	.14 ¹	-.18 ²	.08	.42 ⁴

Skala	Lokalitet	A2	Sikk da	Sikk nu	Kontakt	Tilf lærer	Tilf stud	Tilf rektor	Tilf krise	Tilf psyk	Livsænd	Tidtraum	Genstande inden	Genstande efter	Kontrol- lokus
vagsomhed															
HTQ total	.21 ⁴	.56 ⁴	.34 ⁴	-.46 ⁴	.43 ⁴	-.07	-.17 ²	-.13 ¹	-.30 ⁴	-.18	.22 ³	.20 ³	-.12	.02	.41 ⁴
CSS støtte	.08	-.02	-.05	.15 ¹	-.05	.26 ⁴	.25 ⁴	.28 ⁴	.28 ⁴	.39 ⁴	.06	-.02	.05	-.03	-.32 ⁴
WAS selvværd	.00	-.17 ²	-.06	.20 ⁴	-.04	.08	.17 ²	.05	.17 ²	.04	-.09	-.06	.09	-.01	-.27 ⁴
WAS held	.01	-.06	-.06	.12 ¹	.06	.11	.11	-.02	.13 ¹	.08	-.01	-.13 ¹	.15 ¹	.06	-.19 ³
WAS godt i verden	.00	-.11 ¹	-.02	.18 ²	.05	.12 ¹	.14 ¹	.02	.16 ²	.08	-.08	-.13 ¹	.10	-.06	-.23 ⁴
WAS selvkontrol	-.06	-.04	.08	.12 ¹	.03	-.02	.11	-.04	.02	.07	-.07	-.05	-.06	-.15 ²	-.18 ³
WAS kontrol	-.12 ¹	-.13 ¹	-.11 ¹	.19 ³	-.09	.03	-.05	-.08	.04	.07	-.15 ¹	-.01	.04	-.09	-.15 ²
WAS tilfældighed	-.05	-.14 ¹	-.09	.12 ¹	-.00	.05	.08	-.00	.07	.05	-.08	.01	.05	-.06	-.09
Selvfølelse	.03	-.15 ²	-.08	.21 ⁴	-.02	.14 ¹	.16 ²	.09	.04	.05	-.15 ¹	-.02	.16 ²	-.00	-.33 ⁴
TSC negativ aff	.11	.42 ⁴	.25 ⁴	-.40 ⁴	.30 ⁴	-.06	-.10	.00	-.14 ¹	-.10	.16 ²	.17 ²	-.15 ²	.05	.45 ⁴
TSC somatisering	.11	.32 ⁴	.15 ¹	-.32 ⁴	.26 ⁴	-.12 ¹	-.07	-.11	-.19 ³	-.21 ¹	.17 ²	.24 ⁴	-.08	.01	.50 ⁴
TSC dissociation	.20 ⁴	.37 ⁴	.22 ⁴	-.35 ⁴	.35 ⁴	-.07	-.05	-.08	-.21 ⁴	-.09	.15 ¹	.21 ⁴	-.07	-.02	.39 ⁴
TSC total	.13 ¹	.41 ⁴	.23 ⁴	-.40 ⁴	.32 ⁴	-.10	-.09	-.07	-.19 ³	-.15	.18 ²	.23 ⁴	-.13 ¹	.02	.52 ⁴
CSQ rationel	-.04	-.07	-.03	.10	.03	.05	.11	.05	.02	.01	.14 ¹	.12 ¹	.02	.04	-.11
CSQ emotionsfokus	-.08	.30 ⁴	.05	-.32 ⁴	.15 ²	-.06	-.11	-.02	-.14 ¹	-.04	.11	.17 ²	-.20 ³	.04	.32 ⁴
CSQ distancerende	.06	-.15 ²	-.13 ¹	.16 ²	-.08	.12 ¹	.08	-.03	.05	-.00	.04	.05	.16 ²	.11	-.14 ¹

Skala	Lokalitet	A2	Sikk da	Sikk nu	Kontakt	Tilf lærer	Tilf stud	Tilf rektor	Tilf krise	Tilf psyk	Livsænd	Tidtraum	Genstande inden	Genstande efter	Kontrollokus
CSQ undgående	-.07	.33 ⁴	.08	-.23 ⁴	.11	.03	-.02	-.01	-.03	.04	.07	.19 ³	-.12 ¹	.21 ⁴	.16 ²
NEO samvittighed	-.09	.03	-.03	.01	.06	-.01	-.10	-.02	-.11	.01	.01	.02	-.08	-.04	.07
NEO venlighed	.05	.10	.12 ¹	-.10	.01	-.08	.03	.06	.03	.11	.07	.17 ²	.11	.11 ¹	.09
NEO åbenhed	-.01	.04	-.08	.07	-.07	.01	-.04	-.00	-.01	-.10	.02	.09	.01	-.01	.05
NEO neuroticisme	-.08	.13 ¹	-.02	-.08	-.04	.08	-.07	.07	.05	.12	.02	.07	-.15 ¹	-.05	.12 ¹
NEO udadvendthed	-.02	.03	-.05	.07	.09	.09	.19 ³	.05	.07	-.05	.00	.09	.07	-.05	-.12 ¹

Skala	htq geno	htq und	htq vagt	htq	css støtt	was s.væ	was held	was godt	was s.ko	was kont	was tilfæ	selv-føle	tsc nega	tsc som	tsc dis
HTQ undgåelse	.66 ⁴														
HTQ vagtsomhed	.68 ⁴	.70 ⁴													
HTQ total	.86 ⁴	.86 ⁴	.84 ⁴												
CSS støtte	-.27 ⁴	-.40 ⁴	-.32 ⁴	-.41 ⁴											
WAS selvværd	-.21 ⁴	-.40 ⁴	-.34 ⁴	-.40 ⁴	.34 ⁴										
WAS held	-.10	-.17 ²	-.17 ²	-.13 ¹	.19 ³	.36 ⁴									
WAS godt i verden	-.10	-.27 ⁴	-.23 ⁴	-.24 ⁴	.26 ⁴	.40 ⁴	.44 ⁴								

Skala	htq geno	htq und	htq vagt	htq	css støtt	was s.væ	was held	was godt	was s.ko	was kont	was tilfæ	selv -føle	tsc nega	tsc som	tsc dis
WAS selvkontrol	-.08	-.13 ¹	-.14 ¹	-.12	.12	.17 ²	.37 ⁴	.36 ⁴							
WAS kontrol	-.16 ²	-.17 ²	-.18 ³	-.17 ²	.04	.04	.15 ²	.24 ⁴	.28 ⁴						
WAS tilfældighed	-.13 ¹	-.14 ¹	-.15 ²	-.15 ¹	.06	.22 ⁴	.08	.07	-.03	.02					
Selvfølelse	-.26 ⁴	-.41 ⁴	-.37 ⁴	-.39 ⁴	.36 ⁴	.56 ⁴	.33 ⁴	.32 ⁴	.26 ⁴	.15 ²	.16 ²				
TSC negativ aff	.56 ⁴	.61 ⁴	.73 ⁴	.76 ⁴	-.31 ⁴	-.51 ⁴	-.22 ⁴	-.28 ⁴	-.14 ¹	-.16 ²	-.12 ¹	-.43 ⁴			
TSC somatisering	.51 ⁴	.59 ⁴	.70 ⁴	.68 ⁴	-.37 ⁴	-.40 ⁴	-.20 ⁴	-.20 ⁴	-.12 ¹	-.17 ²	-.16 ²	-.37 ⁴	.70 ⁴		
TSC dissociation	.61 ⁴	.55 ⁴	.59 ⁴	.69 ⁴	-.25 ⁴	-.24 ⁴	-.14 ¹	-.20 ⁴	-.17 ²	-.17 ²	-.06	-.24 ⁴	.57 ⁴	.66 ⁴	
TSC total	.62 ⁴	.67 ⁴	.77 ⁴	.80 ⁴	-.37 ⁴	-.46 ⁴	-.22 ⁴	-.25 ⁴	-.15 ²	-.18 ²	-.16 ²	-.42 ⁴	.89 ⁴	.93 ⁴	.78 ⁴
CSQ rationel	-.01	-.13 ¹	-.10	-.06	.15	.23 ⁴	.26 ⁴	.21 ⁴	.25 ⁴	.12 ¹	-.01	.27 ⁴	-.16 ²	-.15 ²	-.07
CSQ emotionel	.39 ⁴	.47 ⁴	.44 ⁴	.53 ⁴	-.27 ⁴	-.53 ⁴	-.20 ³	-.22 ⁴	-.14 ¹	-.20 ⁴	-.23 ⁴	-.41 ⁴	.61 ⁴	.54 ⁴	.37 ⁴
CSQ distancerende	-.16 ²	-.17 ²	-.15 ²	-.17 ²	.07	.14 ¹	.20 ³	.16 ²	.09	.22 ⁴	-.01	.21 ⁴	-.24 ⁴	-.12 ¹	-.06
CSQ undgående	.25 ⁴	.35 ⁴	.30 ⁴	.37 ⁴	-.19 ²	-.28 ⁴	-.03	-.08	-.04	-.10	-.21 ⁴	-.21 ⁴	.32 ⁴	.38 ⁴	.27 ⁴
NEO samvittighed	.04	.12 ¹	.12 ¹	.09	-.11	-.13 ¹	.10	-.00	.15 ²	.07	-.11	-.01	.06	.14 ¹	.05
NEO venlighed	.07	.03	.06	.07	-.08	-.21 ⁴	.04	-.10	.03	.04	-.11	.02	.20 ³	.09	.13 ¹
NEO åbenhed	.03	.10	.09	.10	-.12 ¹	-.19 ³	-.02	-.02	-.06	.04	-.18 ²	-.05	.08	.14 ¹	.08
NEO neuroticisme	.10	.26 ⁴	.21 ⁴	.25 ⁴	-.22 ⁴	-.47 ⁴	-.47 ⁴	-.18	-.12 ¹	-.03	-.10	-.36 ⁴	.32 ⁴	.32 ⁴	.21 ⁴

Skala	htq geno	htq und	htq vagt	htq	css støtt	was s.væ	was held	was godt	was s.ko	was kont	was tilfæ	selv -føle	tsc nega	tsc som	tsc dis
NEO udadvendth.	-.01	-.19 ³	-.16 ²	-.12 ¹	.12 ¹	.26 ⁴	.26 ⁴	.28 ⁴	.08	.01	.15 ¹	.20 ⁴	-.22 ⁴	-.12 ¹	.01

Skala	tsc total	csq ratio	csq emot	csq dista	csq undg	neo samv	neo venli	neo åben	neo neur	neo udadv
CSQ rationel	-.16 ²									
CSQ emotionel	.60 ⁴	-.14 ¹								
CSQ distancerende	-.18 ²	.54 ⁴	-.26 ⁴							
CSQ undgående	.39 ⁴	.03	.47 ⁴	.14 ¹						
NEO samvittighed	.10	.20 ⁴	.13 ¹	.16 ²	.11					
NEO venlighed	.16 ²	.01	.04	.09	.16 ²	.15 ²				
NEO åbenhed	.14 ¹	.00	.16 ²	.14 ¹	.27 ⁴	.12 ¹	.07			
NEO neuroticisme	.35 ⁴	-.21 ⁴	.42 ⁴	-.16 ¹	.32 ⁴	.17 ²	.13 ¹	.26 ⁴		
NEO udadvendth.	-.15 ²	.12 ¹	-.23 ⁴	.13 ¹	.06	.01	.06	.02	.03	

- 1) p < .05
- 2) p < .01
- 3) p < .001
- 4) p < .0005

VARIANSANALYSE

I det følgende vil sammenhængene mellem de enkelte demografiske og stressorrelaterede faktorer og målene HTQ, CSS, selvfølelse, kontrolloкус, TSC, CSQ, WAS og NEO blive beskrevet ud fra tabel 16.

Køn

I forhold til kvinder, er det at være mand forbundet med en højere selvfølelse og hyppigere anvendelse af en distancerende mestringsstil. Mændene har en større tro på WAS-antagelserne kontrol over verden og tilfældighedernes gang. Det at være kvinde er forbundet med en signifikant og markant højere belastning på samtlige HTQ- og TSC-mål. Kvinder gør mere brug af emotionsfokuseret og undgående mestring, og i forhold til personlighedstræk er kvinder mere neurotiske end mænd.

Fødeland

Hvorvidt man er født i et andet land end Danmark spiller ikke en større rolle på mange af målene. Dog ses en lille men dog signifikant sammenhæng mellem at være født i et andet land end Danmark og en manglende kontrolfølelse, TSC-subskalaen negativ affektivitet og personlighedstrækket venlighed. Danskfødte har derimod en stærkere tro på WAS-antagelsen godhed i verden.

Familieforhold

Hvorvidt man bor sammen med begge sine forældre eller alene med enten sin mor eller far spiller en rolle i forhold til undgående mestringsstil og WAS-antagelsen held. Elever, som bor alene med en af forældrene, benytter i højere grad undgående mestring, mens de, som bor sammen med begge forældre, har en stærkere tro på held.

Deltagelse i begravelsen

Der ses ingen sammenhænge mellem deltagelse i Cecilies begravelse og selvfølelse, mestringsstil og WAS-antagelser. I forhold til personlighedstræk ses en svag men dog signifikant sammenhæng med udadvendthed. Der er således stærke forskelle mellem folk, som har valgt at deltage i begravelsen eller ej, men individer, som har oplevet begravelsen, scorer signifikant lavere på alle belastningsmålene i HTQ og TSC og følelsen af at have kontrol over sit liv. At deltage i begravelsen kan derfor tænkes at have en vigtig præventiv virkning i forhold til belastningssymptomer et halvt år efter.

Behov for terapi

En gruppe på 16 personer (5,4%) svarede, at de følte, at de havde brug for yderligere terapi i forhold til drabsoplevelsen. At svaret således er forbundet med en markant højere score på HTQ, en svag følelse af kontrol med eget liv og hyppigere anvendelse af emotionsfokuseret mestringsstil. Disse personer scorer ligeledes højere på personlighedstrækket venlighed set i forhold til dem, som ikke har et behov for yderligere terapi. De elever, som har angivet, at de ikke har behov for yderligere terapeutisk bistand, er mere tilfredse med den oplevede sociale støtte (CSS), har en højere selvfølelse samt har en højere selvværdsfølelse.

Fars uddannelsesniveau

Længden på farens uddannelse spiller en tilsyneladende mindre men signifikant rolle i forhold til distancerende mestringsstil, men udføres en post

hoc test i form af en Tukey B- analyse, er der ikke en tilstrækkelig stor forskel mellem grupperne til, at der kan påvises en egentlig forskel.

Udføres samme analyse i forhold til undgående mestring, ses derimod en negativ sammenhæng mellem fædrenes uddannelseslængde og mestringsstilen. Jo højere fædrene er uddannet, jo mindre scorer eleverne på undgående mestring. Elever med fædre, hvis højeste skoleuddannelsesniveau er folkeskoleeksamen, gør signifikant oftere brug af undgående mestring i forhold til elever med universitetsuddannede fædre.

I tabellen ses endvidere en sammenhæng mellem fædres uddannelseslængde og personlighedstrækket venlighed, men udføres en Tukey B-analyse, er der ingen signifikant forskel mellem grupperne.

Mors uddannelsesniveau

I forhold til morens uddannelseslængde ses de samme faktorer som signifikant som i forhold til farens uddannelse. Efter en Tukey B-analyse forsvinder signifikansen tilsvarende for distancerende mestring, og samme negative sammenhæng mellem morens uddannelsesniveau og undgående mestring ses. Elever med universitetsuddannede mødre scorer signifikant højere på mestringsstilen i forhold til børn af mødre med en ungdomsuddannelse og børn af folkeskoleuddannede mødre. Elever med folkeskoleuddannede mødre scorer endvidere signifikant lavere end elever af mødre med en mellemlang uddannelse. Der ses ingen signifikant forskel indbyrdes mellem elever med mødre med en ungdomsuddannelse og elever med mellemlangt uddannede mødre.

Efter en Tukey B-analyse ses en signifikant forskel i forhold til personlighedstrækket venlighed. Elever, hvis mødre har en lang

videregående uddannelse scorer signifikant højere på trækket end elever med mødre, som har en ungdomsuddannelse som højeste uddannelsesniveau. Morens – men ikke farens uddannelsesniveau – har således en svag men signifikant betydning for elevens personlighedstræk.

Sikker tilknytning

En sikker tilknytningsstil er forbundet positivt med selvværd, tro på godhed i verden og tilfældighed – og personlighedstrækket udadvendthed. Omvendt ses en negativ sammenhæng og dermed en beskyttende effekt af tilknytningsstilen i forhold til belastningsmålene HTQ og TSC, en øget oplevelse af social støtte, øget selvfølelse og øget kontrolfølelse. Har man en sikker tilknytningsstil har man ligeledes et mindre brug af mestringsstilene emotionsfokuseret og undgående mestring og en lavere score i forhold til personlighedstrækkene samvittighed, venlighed, åbenhed og neuroticisme. Der er således en sammenhæng mellem sikker tilknytningsstil og toogtyve mål ud af i alt seksogtyve mulige.

Distanceret tilknytning

En distanceret tilknytningsstil er derimod kun forbundet i en svag men signifikant grad med personlighedstrækket neuroticisme, idet personer med en distanceret tilknytningsstil scorer højere på trækket neuroticisme.

Overinvolveret tilknytning

Der ses en sammenhæng mellem en overinvolveret tilknytningsstil og atten ud af seksogtyve mål. Således oplever en person med en overinvolveret tilknytning en øget belastning i forhold til HTQ og TSC, en stærkere følelse af kontrol med eget liv — og gør større brug af emotionsfokuseret og undgående mestring. Disse personer har en ringere oplevelse af social

støtte, en lavere selvfølelse og en ringere tro i forhold til antagelsen om selvværd og tingenes tilfældigheder. Elever med en overinvolveret tilknytningsstil scorer højere på trækdimensionerne samvittighed, venlighed, åbenhed og neuroticisme.

Ængstelig tilknytning

Den ængstelige tilknytningsstil har ligeledes en signifikant sammenhæng med atten mål. Som med en overinvolveret stil er den ængstelige tilknyttede mere belastet. Dog er sammenhængen i alle tilfælde på nær ved HTQ undgåelsessubskalaen svagere her, end ved den overinvolverede tilknytning. Følelsen af manglende kontrol med eget liv er stærkere hos den ængsteligt tilknyttede, og denne har et større brug af emotionsfokuseret og undgående mestring. Der ses endvidere en signifikant negativ sammenhæng med rationel mestring, og personer med denne tilknytningsstil har en ringere opfattelse af den oplevede sociale støtte, selvfølelse samt af antagelser om selvværd og godhed i verden. Disse personer scorer signifikant højere på dimensionerne venlighed, åbenhed og neuroticisme men lavere på udadvendthed.

Opsamling

Af de netop beskrevne sammenhænge i tabel 15 ses, at den mest udsatte person set i forhold til belastning kan beskrives som følger: Personen er kvinde, har ikke deltaget i Cecilies begravelse, hun føler et stadigt behov for terapi, og hun har ikke en sikker tilknytningsstil, men snarere end overinvolveret eller ængstelig stil. Den derimod mindst belastede person er i tabellen forbundet med at være mand, har deltaget i begravelsen, føler ikke et behov for terapi et halvt år efter og har en sikker tilknytningsstil.

Tabel 16: Variansanalyser mellem demografiske faktorer, stressorer, tilknytningsmønstre og belastningsskalaer. One-way ANOVA. F-ratio værdier.

	Køn	Føde- Land	Familie- forhold	Delt. i begravels	Terapi- Behov	Fars Uddan.	Mor Uddan.	Sikker tilknyt	Distance. tilknyt	Overinv. tilknyt	Ængstlig tilknyt
HTQ genoplevelse	44,6 ⁴	0,0	0,0	32,2 ⁴	31,2 ⁴	1,3	2,3	10,0 ²	1,3	8,3 ²	2,9
HTQ undgåelse	25,5 ⁴	2,7	0,3	7,9 ²	24,5 ⁴	0,5	2,3	25,1 ⁴	0,1	12,0 ³	16,5 ⁴
HTQ vagsomhed	31,0 ⁴	1,7	0,0	20,0 ⁴	36,5 ⁴	0,4	1,3	19,4 ⁴	0,0	12,7 ⁴	11,0 ³
HTQ total	40,9 ⁴	3,2	0,3	24,7 ⁴	44,1 ⁴	0,7	2,5	30,2 ⁴	0,0	22,4 ⁴	7,2 ²
CSS støtte	0,5	1,2	0,0	0,4	15,7 ⁴	1,2	2,0	24,2 ⁴	0,1	6,4 ¹	8,5 ²
Selvfølelse	15,4 ⁴	0,4	0,6	0,0	11,8 ³	1,3	1,6	27,3 ⁴	0,3	10,4 ³	8,5 ²
Kontrollokus	0,5	6,2 ¹	0,5	6,3 ¹	25,2 ⁴	0,7	0,8	6,7 ¹	0,0	1,0	19,9 ⁴
TSC negativ affektivitet	32,1 ⁴	5,9 ¹	0,1	9,4 ²	40,0 ⁴	0,2	1,3	46,0 ⁴	0,2	25,3 ⁴	22,3 ⁴
TSC somatisering	13,0 ⁴	0,5	0,2	6,1 ¹	33,5 ⁴	0,4	0,9	34,2 ⁴	0,4	15,8 ⁴	15,5 ⁴
TSC dissociation	11,5 ³	1,4	0,8	19,4 ⁴	31,3 ⁴	0,1	0,8	4,3 ¹	0,0	4,2 ¹	2,8
TSC total	24,9 ⁴	2,8	0,0	11,8 ³	40,2 ⁴	0,1	1,3	39,0 ⁴	0,2	20,4 ⁴	18,9 ⁴
CSQ rationel	1,5	0,4	0,5	3,5	0,5	1,5	0,4	2,2	2,8	0,0	4,6 ¹
CSQ emotionsfokus.	36,8 ⁴	1,9	1,5	1,7	13,5 ⁴	0,8	0,8	60,6 ⁴	0,8	27,1 ⁴	20,5 ⁴

	Køn	Føde- Land	Familie- forhold	Delt. i begravels	Terapi- Behov	Fars Uddan.	Mor Uddan.	Sikker tilknyt	Distance. tilknyt	Overinv. tilknyt	Ængstlig tilknyt
CSQ distancerende	34,8 ⁴	0,4	1,3	0,0	0,4	2,8 ¹	3,3 ¹	3,5	2,4	1,1	0,0
CSQ undgående	12,7 ⁴	1,7	5,4 ¹	0,4	3,6	3,5 ¹	4,8 ²	22,9 ⁴	0,1	17,4 ⁴	11,7 ³
WAS selvværd	4,8 ¹	3,8	0,1	0,1	6,7 ¹	0,1	0,2	55,9 ⁴	0,1	24,1 ⁴	28,5 ⁴
WAS held	2,1	0,6	7,2 ²	0,3	2,3	0,6	0,5	4,7 ¹	1,0	2,5	3,2
WAS godhed i verden	0,1	6,0 ¹	1,1	0,1	3,1	0,2	0,5	9,8 ²	0,6	2,9	10,6 ³
WAS selvkontrol	3,1	1,7	1,1	0,5	2,9	1,0	0,5	0,0	0,4	0,3	0,0
WAS kontrol	16,6 ⁴	0,7	0,8	0,0	3,3	1,6	1,6	0,0	0,6	0,0	0,2
WAS tilfældighed	13,3 ⁴	0,0	1,7	0,2	1,4	1,0	1,1	14,0 ⁴	0,0	7,7 ²	1,3
NEO samvittigheds.	0,6	0,2	0,2	0,0	0,1	0,1	0,3	19,5 ⁴	0,6	7,9 ²	0,9
NEO venlighed	0,9	5,3 ¹	2,5	0,1	4,4 ¹	3,2 ¹	3,4 ¹	18,7 ⁴	0,3	5,6 ¹	5,7 ¹
NEO åbenhed	0,1	0,0	0,2	0,3	0,1	0,1	0,7	13,2 ⁴	0,0	5,0 ¹	6,4 ¹
NEO neuroticisme	11,7 ³	2,6	0,0	0,7	0,2	0,2	0,3	44,0 ⁴	4,6 ¹	11,4 ³	9,4 ²
NEO udadvendthed	1,2	0,6	1,9	5,7 ¹	0,1	2,0	0,6	6,2 ¹	3,3	0,9	5,7 ¹

1) $p < .05$; 2) $p < .01$; 3) $p < .001$; 4) $p < .0005$

Tidligere oplevede traumer

Foretages en tilsvarende one-way ANOVA analyse for de forskellige tidligere oplevede traumer ses, at særligt det at have oplevet fysisk mishandling tidligere i sit liv er forbundet med en øget belastning i form af en højere score på HTQ-total. Endvidere ses en sammenhæng i forhold til at have mistet en nærtstående, oplevet omsorgssvigt som barn, oplevet trusler om vold, drab og andre traumer.

Tabel 17: Variansanalyse mellem forskellige tidligere oplevede traumetyper og belastningsmål (HTQ-total). One-way ANOVA. F-ratio værdier.

Traumetype	Antal personer	F-ratio-værdi
Drab	13 (4,1%)	2,0
Seksuelt misbrug	6 (1,9%)	0,2
Overfald/vold	54 (16,9%)	0,3
Naturkatastrofer	10 (3,1%)	2,1
Chok da en nærtstående var livstruet	71 (22,2%)	3,2*
Trusler om vold	16 (5,0%)	0,0
Ulykke	71 (22,2%)	5,5 ¹
Krigshandlinger	4 (1,3%)	3,6*
Vidne til nogen blev kvæstet eller truet på livet	49 (15,3%)	0,1
Brand	10 (3,1%)	0,1
Fysisk mishandling	6 (1,9%)	4,7 ¹
Omsorgssvigt som barn	18 (5,6%)	0,2
Mistet en nærtstående	146 (45,6%)	8,4 ²

1) $p < .05$;

2) $p < .01$;

*) Signifikansniveauet er for chok .07 og for krigshandlinger .06.

REGRESSIONSANALYSE

Regressionsanalyse – 1. trin

I det følgende afsnit vil der foretages en mere omfattende statistisk analyse, hvor grupper af faktorer vil blive undersøgt samtidigt, således at faktorenes relative betydning kommer til udtryk. På trods af at en faktor i variansanalysen havde en vis betydning for elevernes belastningsgrad, kan denne betydning vise sig at være lille, når andre faktorer inddrages samtidigt.

I tabel 18 viser de demografiske faktorer relative bidrag til at forudsige variansen i grad af HTQ-total. De demografiske faktorer er køn, fars og mors uddannelse, etnisk oprindelse, familieforhold, livsændringer og tidligere traumeoplevelser. Det ses, at køn er den faktor, som er stærkest forbundet med HTQ. Det at være en kvinde er således forbundet med et højt symptomniveau på HTQ. At have oplevet tidligere traumatiske episoder spiller en næste lige så stor rolle. Målet kaldet “adjusted R²” er et udtryk for, hvor stor en del af variansen, gruppen i tabellen kan forklare. Således kan de demografiske faktorer tilsammen forklare 27% af den samlede varians i HTQ-total.

Tabel 18: Demografiske faktorer relative bidrag til at forudsige variansen i grad af HTQ-total. Hierarkisk Multiple Regression Analyse.

Variabel	β	P	F	df	Adj. R ²	p
Køn	.36	.0005	12,3	7,210	.27	.0005
Etnisk oprindelse	.13	.03				
Fars uddannelse	.08	.27				
Mors uddannelse	-.13	.06				
Familieforhold	.04	.55				
Livsændringer	.17	.006				
Tidligere traumer	.27	.0005				

I tabel 19 ses de peritraumatiske/stressorrelaterede faktorerers relative bidrag til at forudsige variansen af HTQ-total. De peritraumatiske faktorer er opholdssted da drabet fandt sted, graden af kendskab til Cecilie, tanken om at skulle dø og følelsen af hjælpeløshed, afmægtighed og rædsel (udtrykt ved A2), sikkerhedsfølelsen under drabet og mængden af genstande drukket før drabet. Denne gruppe kan samlet set forklare 37% af variansen i HTQ-total. A2 spiller en særligt stor rolle, men også kendskab til Cecilie har høje værdier.

Tabel 19: Peritraumatiske faktorerers relative bidrag til at forudsige variansen i grad af HTQ-total. Hierarkisk Multiple Regression Analyse.

Variabel	β	P	F	df	Adj. R ²	P
Opholdssted	-.16	.004	30,7	5,249	.37	.0005
Kendskab	.18	.001				
A2	.44	.0005				
Sikkerhedsfølelse	.09	.10				
Genstande	-.13	.02				

De mere personlighedsmæssigt forankrede faktorerers relative bidrag til at forudsige variansen er vist i tabel 20. I tabellen ses de fem personlighedsdimensioner udtrykt ved NEO PI-R. Trækdimensionen neuroticisme spiller en rolle, og samlet set ses det, at NEO dimensionerne kan forklare 17%.

Tabel 20: Personlighedsmæssige faktorerers relative bidrag til at forudsige variansen i grad af HTQ-total. Hierarkisk Multiple Regression Analyse.

Variabel	β	P	F	df	Adj. R ²	p
NEO samvittighed	-.05	.38	11,35	5,252	.17	.0005
NEO venlighed	-.07	.22				
NEO åbenhed	.08	.19				
NEO neuroticisme	.36	.0005				
NEO udadvendthed	-.08	.19				

I tabel 21 er medtaget kontrolloкус, selvfølelse udtryk ved spørgsmålene fra RSES og antagelser udtrykt ved WAS. Denne gruppe kan forklare 23% af variansen, hvor særligt eksternt kontrolloкус skiller sig ud som væsentlig. Også manglende selvværd har en betydning.

Tabel 21: Kontrolloкус, selvfølelses og antagelsers relative bidrag til at forudsige variansen i grad af HTQ-total. Hierarkisk Multiple Regression Analyse.

Variabel	β	P	F	df	Adj. R ²	p
Kontrolloкус	.23	.0005	10,52	8,244	.23	.0005
Selvfølelse	-.15	.03				
WAS selvværd	-.25	.001				
WAS held	.10	.15				
WAS godt i verden	-.05	.51				
WAS selvkontrol	-.00	.97				
WAS kontrollerbarhed	-.13	.03				
WAS tilfældighed	-.08	.14				

Mestringsstilens relative bidrag til at forklare variansen af HTQ-total ses i tabel 22. Gruppen forklarer 28% af variansen, hvilket især skyldes den emotionsfokuserede mestringsstil.

Tabel 22: Mestringsstilens relative bidrag til at forudsige variansen i grad af HTQ-total. Hierarkisk Multiple Regression Analyse.

Variabel	β	p	F	df	Adj. R ²	p
Rationel mestring	.05	.47	25,19	4,250	.28	.0005
Emotionsfokuseret mestring	.45	.0005				
Distancerende mestring	-.09	.17				
Undgående mestring	.13	.05				

Tabel 23 viser, at tilknytningsstil kan forklare 12% af variansen, hvor en manglende sikker tilknytning spiller en stor rolle.

Tabel 23: Tilknytningens relative bidrag til at forudsige variansen i grad af HTQ-total. Hierarkisk Multiple Regression Analyse.

Variabel	β	p	F	df	Adj. R ²	p
Sikker tilknytning	-.13	.27	11,72	3,235	.12	.0005
Distanceret tilknytning	.00	.98				
Overinvolveret tilknytning	.21	.007				
Ængstelig tilknytning	.15	.06				

Tabel 24 drejer sig om forskellige elementer af social støtte udtrykt ved CSS. Gruppen kan forklare 33%, hvor vanskelighed ved at udtrykke følelser og tanker samt oplevelsen af at føle sig svigtet bidrager meget til at forklare den afhængige variabel.

Tabel 24: CSS-faktorerens relative bidrag til at forudsige variansen i grad af HTQ-total. Hierarkisk Multiple Regression Analyse.

Variabel	β	P	F	df	Adj. R ²	p
Ville andre lytte?	-.05	.37	19,20	7,255	.33	.0005
Kontakt med andre?	-.03	.61				
Udtrykke dig?	-.21	.0005				
Oplevet sympati?	.05	.50				
Praktisk hjælp?	.16	.002				
Oplevet svigt?	.37	.0005				
Samlet tilfredshed?	-.19	.01				

Grundet den høje korrelation mellem HTQ og TSC viser tabel 25 TSC-subskalaernes relative bidrag til forklaring af variansen af HTQ-total. Hele 67% kan forklares med den faktorgruppe, med negativ affektivitet og dissociation som særligt afgørende.

Tabel 25: TSC-subskalaernes relative bidrag til at forudsige variansen i grad af HTQ-total. Hierarkisk Multiple Regression Analyse.

Variabel	β	p	F	Df	Adj. R ²	p
Negativ affektivitet	.48	.0005	184,27	3,268	.67	.0005
Somatisering	.11	.04				
Dissociation	.34	.0005				

Regressionsanalyse – 2. trin

De forudgående analyser har undersøgt forklaringsværdien af bestemte grupper af faktorer i forhold til HTQ-total. I det følgende vil analysen gå et skridt videre, idet de stærkeste faktorer fra hver af grupperne vil blive undersøgt i en samlet afvejning af faktorer. I en sådan hierarkisk lineær regressionsanalyse er rækkefølgen af faktorerne vigtig, da den forudgående faktor allerede har forklaret en del af den afhængige variabel, som kan forudsiges i et vist omfang. Jo flere faktorer modellen indeholder, jo sværere er det at komme ind i modellen. Placeringen af faktorer bestemmes ud fra antagelser om, hvilke faktorer der er ældst og mindst påvirkelige – og dermed rangerer først i analysen: 1) Demografi og 2) Personlighedsdimensioner, og de heraf afledte 3) Kontrollokus, selvfølelse og antagelser, 4) Tilknytningsmønstre og 5) Mestringsstile. Herefter følger de 6) Peritraumatiske faktorer, 7) Oplevelsen af social støtte, og til sidst 8) Symptomer udtrykt i TSC-skalaen.

Analysen resulterer i en F-ratio værdi, der danner udgangspunkt for at bestemme signifikansniveauet for modellen på de forskellige analysetrin. Antal frihedsgrader beskrives med forkortelsen *df*, som fortæller hvor mange faktorer og personer (ex: 1,413 = én faktor og 413 personer), der indgår i modellen på hvert analysetrin. Adjusted R^2 er et udtryk for hvor meget modellen kan forklare af variationen i den afhængige variabel, mens R^2_{ch} (= change) beskriver tilvæksten i forklaringsværdi med det nye analysetrin. P-værdien længst til højre angiver signifikansniveauet for analysetrinnet, mens kolonnen længst til venstre (β = beta) angiver den relative styrke af den enkelte faktor på det pågældende analysetrin, mens p-værdien i kolonne 2 fortæller, om den enkelte faktor er signifikant.

Tabel 26 viser resultatet for de udvalgte faktorerers relative bidrag til at forklare variansen i HTQ-total. Af analysen kan fremhæves, at hele 78% af den foreliggende variation kan forklares af den opstillede model. Køns forklaringsbidrag forbliver signifikant til og med trin 6 ud af de 8 foretagne trin. På trods af, at den mister sit signifikansniveau på .05 til sidst, sker dette efter inddragelsen af talrige faktorer, og køn forbliver således en robust faktor. I løbet af modellens afsluttende trin presses vigtigheden af tidligere traumer, personlighedsdimensionen, kontrollokus samt WAS selvværd ud. Det samme er tilfældet med mestring- og tilknytningsstil. I sidste led fremstår således tydeligt de dominerende 6 faktorer: køn, kendskab, A2, manglende udtryksevne, oplevelsen af svigt og TSC elementerne negativ affektivitet og dissociation.

Tabel 26: De relative bidrag fra alle faktorer til at forudsige variansen i grad af HTQ-total. Hierarkisk Multiple Regression Analyse.

Trin	Variabel	β	p	F	df	Adj. R ²	R ² ch	P
1	Køn	.35	.0005	19,7	2,225	.14		.0005
	Tidligere traumer	.20	.001					
2	Køn	.27	.0005	22,7	3,224	.22	.08	.0005
	Tidligere traumer	.15	.01					
	Neuroticisme	.31	.0005					
3	Køn	.25	.0005	24,1	5,222	.34	.12	.0005
	Tidligere traumer	.15	.006					
	Neuroticisme	.11	.13					
	Kontrollokus	.26	.0005					
	WAS selvværd	-.24	.0005					
4	Køn	.24	.0005	21,6	6,221	.35	.01	.0005
	Tidligere traumer	.15	.008					
	Neuroticisme	.08	.23					
	Kontrollokus	.27	.0005					
	WAS selvværd	-.21	.002					
	Overinvolveret tilknytning	.15	.01					
5	Køn	.20	.0005	21,3	7,220	.39	.04	.0005
	Tidligere traumer	.13	.02					

Trin	Variabel	β	p	F	df	Adj. R ²	R ² ch	P
	Neuroticisme	.01	.90					
	Kontrollokus	.23	.0005					
	WAS selvværd	-.14	.04					
	Overinvolveret tilknytning	.11	.06					
	Emotionsfokuseret mestring	.25	.0005					
6	Køn	.11	.04	27,4	9,218	.51	.12	.0005
	Tidligere traumer	.05	.31					
	Neuroticisme	.01	.90					
	Kontrollokus	.18	.0005					
	WAS selvværd	-.14	.02					
	Overinvolveret tilknytning	.06	.22					
	Emotionsfokuseret mestring	.23	.0005					
	Kendskab	.17	.001					
	A2	.32	.0005					
7	Køn	.08	.09	33,8	11,216	.61	.10	.0005
	Tidligere traumer	.07	.13					
	Neuroticisme	.05	.39					
	Kontrollokus	.12	.01					
	WAS selvværd	-.08	.18					
	Overinvolveret tilknytning	.04	.39					
	Emotionsfokuseret mestring	.17	.003					
	Kendskab	.14	.001					
	A2	.30	.0005					
	Udtrykke dig?	-.17	.0005					
	Oplevet svigt?	.26	.0005					
8	Køn	.06	.07	64,4	13,214	.78	.17	.0005
	Tidligere traumer	.04	.26					
	Neuroticisme	-.06	.17					
	Kontrollokus	-.03	.45					
	WAS selvværd	-.03	.45					
	Overinvolveret tilknytning	.03	.36					
	Emotionsfokuseret mestring	.06	.15					
	Kendskab	.06	.06					
	A2	.16	.0005					
	Udtrykke dig?	-.13	.0005					

Trin	Variabel	β	p	F	df	Adj. R ²	R ² ch	P
	Oplevet svigt?	.23	.0005					
	TSC negativ affektivitet	.35	.0005					
	TSC dissociation	.32	.0005					

Den komplekse model i tabel 26 kan nu erstattes af en mere overskuelig udgave med kun 4 trin (tabel 27), som ikke medtager de faktorer, der blev presset ud i tabel 26. Læg mærke til, at 78% af variansen til stadighed kan forklares af nu blot 6 faktorer.

Tabel 27: De relative bidrag fra alle faktorer til at forudsige variansen i grad af HTQ-total. Hierarkisk Multiple Regression Analyse.

Trin	Variabel	β	P	F	df	Adj. R ²	R ² ch	P
1	Køn	.35	.0005	38,0	1,268	.12		.0005
2	Køn	.21	.0005	51,2	3,266	.36	.24	.0005
	Kendskab	.17	.001					
	A2	.45	.0005					
3	Køn	.15	.001	62,1	5,264	.53	.17	.0005
	Kendskab	.14	.001					
	A2	.39	.0005					
	Udtrykke dig?	-.26	.0005					
	Oplevet svigt?	.29	.0005					
4	Køn	.06	.07	140,2	7,262	.78	.25	.0005
	Kendskab	.08	.01					
	A2	.18	.0005					
	Udtrykke dig?	-.12	.0005					
	Oplevet svigt?	.21	.0005					
	TSC negativ affektivitet	.36	.0005					
	TSC dissociation	.33	.0005					

SAMMENFATNING

Drab i det offentlige rum afføder stor mediebevågenhed og interesse i offentligheden: Hvordan kunne det ske (hvad kendetegner en person, som kan udføre en sådan forbrydelse?), og hvordan klarer de personer sig, som har overværet drabet? Den foreliggende forskning om de overlevende og tilskuernes efterfølgende reaktioner viser, at der er tale om betydelige langtidsvirkninger hos en meget stor del af de berørte. De mange detaljerede beskrivelser, som eleverne på Hasseris Gymnasium kom med, viste tilsvarende med al tydelighed, hvor stor psykologisk betydning drabet på Cecilie havde for dem deres familier.

Forekomsten af PTSD var på 10%, mens omfanget af subklinisk PTSD var 25%. Disse tal betyder, at godt en 1/3 af eleverne godt et halvt år efter drabet var plaget af symptomer. Et højt symptomniveau efter et halvt år er forbundet med en forhøjet risiko for, at tilstanden bliver kronisk (Kessler et al., 1995), enten i form af kronisk PTSD eller i form af, at personligheden ændrer sig og udvikler nye jeg-indskrænkende træk som ængstelighed eller det modsatte – en større villighed til at udfordre sig selv i meget risikofyldte situationer. Kronisk PTSD er også forbundet med en høj (80%) risiko for komorbiditet, dvs. at de, der har PTSD, også udvikler andre sekundære lidelser såsom angst, depression, somatisering, misbrug mm.

Undersøgelsen har kortlagt en lang række faktorer, som øver indflydelse på traumatiseringsgraden. I modsætning til tidligere undersøgelser har vi valgt at inddrage et større sæt af faktorer, som forklarer knap 4/5 af den samlede variation. Det at være pige og graden af chok (målt ved A2 = oplevet grad af hjælpeløshed og rædsel) kan ses som sårbarhedsfaktorer forbundet med hhv. køn og oplevelsens intensitet, hvor sidstnævnte bl.a. er afhængig af, hvor man befandt sig. Kendskab til Cecilie, manglende udtryksevne og

oplevelsen af svigt fra familie og venner afspejler sociale faktorer, hvor de to sidstnævnte er eksempler på forhold som kan bearbejdes i en krisepsykologisk behandling. Det samme gælder for negativ affektivitet og dissociation. Disse to faktorer kan opfattes som relativt stabile personlighedsmæssige træk, men de kan også ses som mere reaktive tilstande, som kan ændres gennem behandling. Analysen giver således anledning til en vis optimisme mht. mulighederne for at hjælpe de elever, der er mest påvirkede af drabet, idet de forhold, som har den største effekt, er nogle, som er tilgængelige for forandring i et socialt felt, hvad enten det nu er familien, vennekredsen, skolen eller et terapeutisk forløb.

REFERENCER

- American Psychiatric Association (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorder* (3rd ed.). Washington, DC: Author.
- American Psychiatric Association (1987). *Diagnostic and statistical manual of mental disorder* (3rd ed.). Washington, DC: APA.
- American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorder* (4th ed.). Washington, DC: Author.
- Amick-McMullan, A., Kilpatrick, D. G., & Resnick, H. S. (1991). Homicide as a risk factor for PTSD among surviving family members. *Behavior Modification. Special Issue: Environmental risk factors in the development of psychopathology*, 15(4), 545-559.
- Amick-McMullan, A., Kilpatrick, D. G., Veronen, L. J., & Smith, S. (1989). Family survivors of homicide victims: Theoretical perspectives and an exploratory study. *Journal of Traumatic Stress*, 2(1), 21-35.
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226-244.
- Beck, R.T. De troede, det var for sjov. *Politiken, PS*, 11. marts 2007, s 9.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.
- Briere, J., & Runtz, M. (1989). The trauma symptom checklist (TSC-33): Early data on a new scale. *Journal of Interpersonal Violence*, 4(2), 151-163.
- Carl, J. (2006). Drabet på Cecilie. *Psykolog Nyt*, 60 (15), 3-7.

Collins, N. L. (1996). Working models of attachment: Implications for explanation, emotion, and behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(4), 810-832.

Collins, N. L., & Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of personality and social psychology*, 58(4), 644-663.

Costa, P.T., McCrae, R.R. (2003) *NEO PI-R: Manual – klinisk*; dansk udgave forfattet af Schiøtz, H.K., Mortensen, E.L. & Hansen, H.S., Virum: Dansk Psykologisk Forlag A/S.

Creamer, M. (1989). Post-traumatic stress disorder: Some diagnostic and clinical issues. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 23(4), 517-522.

Creamer, M., Burgess, P., & Pattison, P. (1990). Cognitive processing in post-trauma reactions: Some preliminary findings. *Psychological Medicine*, 20(3), 597-604.

Elklit, A. (1993). *Offer for vold*. Århus Universitetsforlag.

Elklit, A. (1994). PTSD – en afløser for krisebegrebet? I K.-E. Sabroe et al. (eds.): *Psykologi i et jubilæumsperspektiv*. Psykologisk Institut, Aarhus Universitet, 217-243.

Elklit, A. (1994). Skuddramaet på Aarhus Universitet: en analyse af de psykologiske efterreaktioner og mestringsstrategier. *Psykologisk Skriftserie*, 19(3), 1-76.

Elklit, A. (1996). Coping styles questionnaire: A contribution to the validation of a scale for measuring coping strategies. *Personality and Individual Differences*, 21(5), 809-812.

- Elklit, A. (1997). The aftermath of an industrial disaster. *Acta Psychiatrica Scandinavica Supplementum*, 96(Suppl 392), 1-25.
- Elklit, A. (2002). Victimization and PTSD in a danish national youth probability sample. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 41(2), 174-181.
- Elklit, A., & Fuglsang, A.K. (2001). *En oversigt over dansk psykotraumatolog*. København: Dansk Krise- og Katastrofepsykologisk Selskab.
- Elklit, A., Pedersen, S. S., & Jind, L. (2001). The crisis support scale: Psychometric qualities and further validation. *Personality and Individual Differences*, 31(8), 1291-1302.
- Janoff-Bulman, R. (1989). Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Applications of the schema construct. *Social Cognition. Special Issue: Stress, coping, and social cognition*, 7(2), 113-136.
- Johnson, S. D., North, C. S., & Smith, E. M. (2002). Psychiatric disorders among victims of a courthouse shooting spree: A three-year follow-up study. *Community Mental Health Journal*, 38(3), 181-194.
- Joseph, S., Andrews, B., Williams, R., & Yule, W. (1992). Crisis support and psychiatric symptomatology in adult survivors of the jupiter cruise ship disaster. *British Journal of Clinical Psychology*, 31(1), 63-73.
- Kessler, R. C., Sonnega, A., Bromet, E., & Hughes, M. (1995). Posttraumatic stress disorder in the national comorbidity survey. *Archives of General Psychiatry*, 52(12), 1048-1060.
- Krog, T. & Duel, M. (2003). Traume symptom checkliste (TSC). En validering og revidering. *Psykologisk Studiefkriftserie*, 6 (4), 1-164.

- Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1), 66-104.
- Mollica, R. F., Caspi-Yavin, Y., Bollini, P., & Truong, T. (1992). The harvard trauma questionnaire: Validating a cross-cultural instrument for measuring torture, trauma, and posttraumatic stress disorder in indochinese refugees. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 180(2), 111-116.
- North, C. S., Smith, E. M., McCool, R. E., & Shea, J. M. (1989). Short-term psychopathology in eyewitnesses to mass murder. *Hospital & Community Psychiatry*, 40(12), 1293-1295.
- North, C. S., Smith, E. M., & Spitznagel, E. L. (1994). Posttraumatic stress disorder in survivors of a mass shooting. *American Journal of Psychiatry*, 151(1), 82-88.
- North, C. S., Smith, E. M., & Spitznagel, E. L. (1997). One-year follow-up of survivors of a mass shooting. *American Journal of Psychiatry*, 154(12), 1696-1702.
- North, C. S., Spitznagel, E. L., & Smith, E. M. (2001). A prospective study of coping after exposure to a mass murder episode. *Annals of Clinical Psychiatry*, 13(2), 81-87.
- Norvell, N. K., Cornell, C. E., & Limacher, M. C. (1993). Emotional and coping responses to serial killings: The Gainesville murders. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 181(7), 417-421.
- Pynoos, R. S., Frederick, C., Nader, K., & Arroyo, W. (1987). Life threat and posttraumatic stress in school-age children. *Archives of General Psychiatry*, 44(12), 1057-1063.

- Roger, D., Jarvis, G., & Najarian, B. (1993). Detachment and coping: The construction and validation of a new scale for measuring coping strategies. *Personality and Individual Differences, 15*(6), 619-626.
- Rosenberg, M. (1989). *Society and the adolescent self-image (rev. ed.)*. Middletown, CT, England: Wesleyan University Press.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General & Applied, 80*(1), 1-28.
- Schwarz, E. D., & Kowalski, J. M. (1991). Malignant memories: PTSD in children and adults after a school shooting. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 30*(6), 936-944.
- Schwarz, E. D., & Kowalski, J. M. (1992a). Malignant memories: Reluctance to utilize mental health services after a disaster. *Journal of Nervous and Mental Disease, 180*(12), 767-772.
- Schwarz, E. D., & Kowalski, J. M. (1992b). Personality characteristics and posttraumatic stress symptoms after a school shooting. *Journal of Nervous and Mental Disease, 180*(11), 735-737.
- Schwarz, E. D., & Kowalski, J. M. (1993). Malignant memories: Effect of a shooting in the workplace on school personnel's attitudes. *Journal of Interpersonal Violence, 8*(4), 468-485.
- Schwarz, E. D., Kowalski, J. M., & McNally, R. J. (1993). Malignant memories: Post-traumatic changes in memory in adults after a school shooting. *Journal of Traumatic Stress, 6*(4), 545-553.
- Shevlin, M. & Elklit, A. (in press). A latent class analysis of adolescent adverse life events based on a Danish national youth probability sample. *Nordic Journal of Psychiatry*.